

# שיטת הסימנים של 'דרכי הפועל העברי' לפי המדקדקים הקראיים אבו אלפרג' הארון ובעל 'מאור העין'\*

דן בקר

## הקדמה

מיון הפועל העברי לבניינים ולגזרות החל רק סביב שנת אלף לספה"נ, עם גילויו של המדקדק הרבני יהודה חיוג'. הוא היה הראשון שקבע, כי לא ייתכן פועל עברי בעל פחות משלוש אותיות שורש, וכן איתר והציג לראשונה את הבניינים והגזרות באופן מרוכז ומסודר.<sup>1</sup> עיקרי דבריו בנושאים אלה משמשים אותנו עד היום. במאת השנים שקדמה לגילויי חיוג' שימשו את המדקדקים שתי השקפות על הפועל. הראשונה – הפחות מוכרת – היא זו של רב סעדיה גאון, המדקדק העברי הראשון.<sup>2</sup> תמציתה: הפועל חוזר לצורת המקור שלו, שהיא 'יסוד'. היסוד אינו מתנתח ל'נוספות' לעומת 'שורש', כלומר, 'מְחַנֵּה', שממנו נגזרים 'חָנָה', 'יְחַנֵּה' וכו', הוא 'יסוד' שלם, בלתי ניתן לפירוק, וכך הה"א בתחילת 'השְׁמָעָה' היא שוות ערך לה"א של 'הָלוֹף', ואיננה תחילית.<sup>3</sup> 'תורת הצורות הזאת אינה נזקקת כלל לכלים של שורש ומשקל, והיא עוסקת בגלגולי הצורות המוגמרות כמות שהן'.<sup>4</sup>

ההשקפה השנייה – המוכרת יותר – שימשה את שאר המדקדקים, והיא שיטת 'האותיות היציבות'. היא קובעת, כי לפועל יש שורש במוכן המקובל בימינו, אך מהותו היא: האותיות המתקיימות בכל הנטייה, למשל: 'שְׁמַר' – שורשו 'שִׁמַר', אבל 'נְפַל' – 'פַל', 'יָרַד' – 'רַד' ו'הָפָה' האות כ"ף לבדה.<sup>5</sup> בשיטה זו החזיקו הן מדקדקים רבניים שתיו במאה

\* את עיקרי הדברים במאמר הזה הרציתי בכנס בנושא 'המסורת הדקדוקית הערבית והמסורת הדקדוקית העברית שבתחום השפעתה', שנערך מטעם ביה"ס ללשון ולספרות, הקתדרה לספרות ערבית ע"ש ד"ר איירין הלמוס והחוג לשפה ולספרות ערבית באוניברסיטת תל-אביב, בתאריך 14.4.86. רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים – ראה בסוף המאמר.

1. כתאב חרוף אללין, עמ' 21 ואילך (ספר אותיות הנות, עמ' 14 ואילך).
2. זכות הבכורה בחקירת השקפה זו וסיכומה שייכת לגב' אסתר גולדנברג, ראה מאמרה 'עיונים באגרון לרב סעדיה גאון', לשוננו לז (תשל"ג), עמ' 117–136; 275–290; לח (תשל"ד), עמ' 78–90.
3. ראה במאמרה של הנ"ל 'לוח הנטייה העברי הראשון', לשוננו, מג (תשל"ט), עמ' 86–87.
4. שם, עמ' 86.
5. ראה, למשל, כתאב חרוף אללין, עמ' 1–2 (ספר אותיות הנות, עמ' 1–2).

העשירית לפני חיוג' – יהודה בן קוריש, מנחם ותלמידיו, דונש ותלמידו, והן אנשי לשון קראיים שחיו לפני חיוג' ואף אחריו – דוד בן אברהם אלפאסי (אמצע המאה העשירית), אבו אלפרג' הארון (המחצית הראשונה של המאה האחת עשרה) ובעל החיבור 'מאור העין' (המחצית השנייה של המאה האחת עשרה ותחילת המאה השתים עשרה). שני האחרונים לא הכירו את תורת חיוג', או שמא התעלמו ממנה בשל היותם קראיים.<sup>6</sup>

אצל הרבניים שקדמו לחיוג' לא נמצא נסיון מרוכז ומסודר למיון הפועל לקטגוריות ייחודיות יותר מאשר קביעת השורש. הם אמנם מבחינים ב'נפעל' או ב'התפעל', למשל, אך זאת עקב עיסוק מזדמן בדיון, המיוחד לפועל מסוים, בלי הכללות שתנסונה להקיף את כל הקטגוריות.<sup>7</sup> לעומת זאת, גיבשו הקראים שיטה למיון צורות הפועל השונות על רקע שיטת 'האותיות היציבות', היא שיטת הסימנים, נושא המאמר הזה.

החומר המציג את שיטת הסימנים מצוי בשני חיבורים של מחברים שנוכרו לעיל: א. בפרק העשרים ושניים מ'כתאב אלכאפי פי אללגה אלעבראניה' (= ספר המספיק בלשון העברית) לאבו אלפרג' הארון.

ב. בקטעים מתוך 'מאור העין' – חיבור דקדוקי מאת מחבר עלום שם. שני המקורות האלה פורסמו זה לא כבר בכתבי עת רוסיים בידי החוקר היהודי-רוסי מ"נ זיסלין.<sup>8</sup>

בפרסום הראשון, מן הפרק מ'כתאב אלכאפי', נדפסה פקסימיליה של שני דפים מכתב-יד מס' 2475 מן האוסף השני של פירקוביץ,<sup>9</sup> המכילים רק כ-60% מהטקסט המטופל במאמר, העתקה אקלקטית של כמחצית הטקסט בלבד<sup>10</sup> לפי כתב-היד ושני כתבי-יד נוספים,<sup>11</sup> בתוספת שינויי הגרסאות לפי שלושת כתבי היד. כמו כן תורגמה ההעתקה לרוסית, ושאר הטקסט תומצת בקצרה תוך השמטת כמה וכמה פרטים.<sup>12</sup>

במקור השני, 'מאור העין', שנכתב עברית, יש מעין חזרה על האמור אצל אבו אלפרג', אך גם הרחבת הנושא. זיסלין מציג בפרסום העתקה של מספר קטעים מכתב-היד, אף הוא מאוסף פירקוביץ,<sup>13</sup> בלי פקסימיליה של כתב-היד גופו.

בשנת 1980 זיהיתי בקטע גניזה מאוסף טיילור-שכטר בקמברידג' – TS. Ar.31.147 –

6. אבל בתחילת המאה השתים-עשרה, בזמנו של בעל 'מאור העין', מוזכרים חיוג' ושיטתו לראשונה בידי מחבר קראי – עלי בן סלימאן, ראה לקוטי קדמוניות, עמ' קפג-קפט (המקור הערבי), ועמ' קפט-קצט (התרגום לעברית של פינסקר). גם יהודה הדסי, הקראי שחי במאה השתים-עשרה, מזכיר את חיוג', ראה אשכל הכפר, עמ' 36, טור א.

7. ראה, למשל, תשובות דונש על מנחם, עמ' 14\*, 21\*–23\*, 85\*; רסאלה, עמ' 64.

8. ראה ברשימת הקיצורים הביבליוגרפיים: זיסלין 1, זיסלין 2.

9. זיסלין 1, עמ' 166–169.

10. שם, עמ' 170–172.

11. מאותו אוסף, מס' 2437 ו-2441.

12. זיסלין 1, עמ' 172–176. זיסלין תרגם רק את הכותרת, דברי הפתיחה ושני סעיפים בלבד מכלל שבעה, ובתמציתו הקצרה של שארית הטקסט השמיט כליל שני סימנים ('כונן' ו'שירו') ו'דרך' אחת ('שים' בסימן 'שינה'), ראה להלן, ב'העתקת כתבי היד...'

13. זיסלין 2, עמ' 27–31.

הכולל שני דפים, חלק ניכר מן הפרק שצוין מ'כתאב אלכאפי', ובו גם חומר נוסף על המובא אצל זיסלין.<sup>14</sup>

עם גילוי החומר הנוסף בקמבריג', ונוכח הפרסום הבלתי שלם של דברי אבו אלפרג', ומאחר שכל הנושא הזה – שיטת הסימנים – הוא נושא יחיד ומיוחד ובלתי מוכר לחוקר ולמתעניין, והיה מצוי עד כה אך ורק בכתבי-עת רוסיים שאינם בהישג יד הקורא הרגיל – הגעתי למסקנה, כי ראוי להציג את כל החומר הנוגע לעניין בכפיפה אחת,<sup>15</sup> כולל כל מה שפורסם בידי זיסלין, וזאת בתוספת ניתוח והארות.

## מבוא

### א. שיטת הסימנים

הפועל עברי נחלק ל'דרכים'.<sup>16</sup> 'דרך' היא צורת היסוד של פועל לפי הסדר: ציווי נוכח, עבר נסתר ועוד צורות (ראה להלן, פרק ב'). למיון הדרכים השונות הומצאו סימנים. כל סימן כולל דרך אחת או יותר, המֵרְב – שבע דרכים, ראה להלן תחת הסימן 'גְנִי'. הסימן הוא מלה בת שתי הברות, והוא רומז לניקוד ההברה הראשונה או האחרונה של שתי המלים הראשונות ב'דרך' – הציווי והעבר. יש שני סוגי סימנים:

סוג א': ניקוד ההברה הראשונה בסימן רומז לניקוד ההברה הראשונה בציווי, וניקוד ההברה השנייה בסימן רומז לתנועת ההברה הראשונה בעבר, למשל: תחת הסימן 'הָבֵא' יהיו 'דרכים' שצורת הציווי שלהן פותחת בקמץ, וצורות העבר שלהן – בצירה, כגון 'הָשֵׁב' – 'הָשִׁיב', 'זָרָה' – 'זָרְה'.

סוג ב': ניקוד ההברה הראשונה בסימן רומז לתנועת ההברה האחרונה בציווי, וניקוד ההברה השנייה בסימן רומז לתנועת ההברה האחרונה בעבר, למשל: תחת הסימן 'עָדִי' תובא ה'דרך' 'הוֹשִׁיב' – 'הוֹשִׁיב'.

להלן רשימת הסימנים והדרכים. בכל 'דרך' הובאו רק צורות הציווי והעבר. על שאר הצורות, ראה להלן, סעיף ב'.

סוג א'

א. הָבֵא

1. הָשֵׁב – הָשִׁיב; 2. זָרָה' – זָרְה'; 3. הָשֵׁב – הָשִׁיב; 4. בָּרַךְ – בָּרַךְ

14. בקטע קמבריג' יש 43 שורות נוספות על המצוי בפקסימיליה הנדפסת אצל זיסלין 1, ראה לעיל, הערה 9. כמו כן יצוין, כי בהעתקה שלו (ראה לעיל, הערה 10) הוא לא העתיק את תשע השורות האחרונות מן הפקסימיליה.

15. אני מודה לד"ר ש"ק רייף, מנהל אוסף הגניזה בקמבריג', על הרשות לפרסם את הקטע מתוך 'כתאב אלכאפי' שצוין לעיל.

16. אבו אלפרג' בערבית: 'תצריף' (רבים: 'תצאריף') – נטייה, אך בעל 'מאור העין' משתמש ב'דרך', ובחתי לתרגם כך.

- ב. גָּנִי  
 1. הכה - הָכָה; 2. הצל - הִצִּיל; 3. צוה - צָוָה; 4. הראה - הִרְאָה; 5. דבר - דָּבַר; 6. השלף -  
 - הִשְׁלִיף; 7. כלכל - כָּלְכַל  
 ג. פָּרַת  
 1. עשה - עָשָׂה; 2. שמר - שָׁמַר; 3. שלח - שָׁלַח  
 ד. שׁוּעַל  
 1. שוב - שָׁב  
 ה. כוֹנֵן  
 1. סב - סָב  
 ו. שִׁירָה  
 1. שים - שָׁם; 2. המק - נָמַק; 3. הכון - נָכוֹן; 4. הבוץ - נָבוֹץ  
 ז. שִׁירוֹ  
 1. הוֹדַע - נוֹדַע  
 עד כאן - סימנים המשמשים אצל שני המחברים. בעל 'מאור העין' מוסיף חמישה סימנים  
 בסוג א':  
 ח. שָׁלָה  
 הבוש - נָבוֹשׁ  
 ט. מָפָה  
 התזק - הִחְזִיק  
 י. אָבָה  
 החמד - גָּחַמַד  
 י"א. עָלִי  
 הרָאָה - גָּרָאָה  
 י"ב. פָּרַךְ  
 העשה - נַעֲשֶׂה  
 סוג ב' - רק אצל בעל 'מאור העין':  
 א. מָסַב  
 התהלף - הִתְהַלֵּף  
 ב. עָדָה  
 הכנה - נִבְנָה  
 ג. עָדִי  
 הוֹשִׁיב - הוֹשִׁיב  
 ד. בָּקַע  
 השמר - נִשְׁמַר  
 ה. פָּרִי  
 הוֹרֵד - הוֹרִיד

בכל 'דרך' מצביעים המחברים על אותיות השורש ועל האותיות הנוספות: אבו אלפרג' -  
 בפתחת כל 'דרך', ואילו בעל 'מאור העין' - במרוכז בשער ג'.  
 אבו אלפרג' מספר בתחילת הפרק, כי ארבעת הסימנים הראשונים - 'הבא', 'גני', 'פָּרַת'

ו'שועל' – הומצאו בידי אחד המדקדקים שקדמו לו, ומחבר אחר הוסיף את 'כונן'. לפי זה מתברר, כי אבו אלפרג' המציא את 'שירה' ואת 'שירו'. בעל 'מאור העין' קובע בשער ד', כי ניתן לקבוע סימנים הן בהתאם לשוני בניקוד שבתחילת הציווי והעבר והן בהתאם לשוני שבסופי שתי הצורות. בשער ה' הוא מציג את שבעת הסימנים המופיעים אצל אבו אלפרג' באותו הסדר, ובהמשך מציג חמש דרכים נוספות של סוג א': 'שלה' עד 'ברך'. בשער ו' הוא מציג את סימני סוג ב': 'מסב' עד 'פרי'. לפי ניסוחיו, את שלושת הסימנים הראשונים בסוג ב' המציא מישוהו אחר ('ונתנו...'), ואילו את שני האחרונים המציא הוא עצמו ('ונתתי...').

כלל שבעה עשר הסימנים על שלושים ואחת הדרכים המצויות בהם משקפים את רוב הקטגוריות של הפועל העברי על גזרותיו:  
 בניין קל: 'פרת', 'שועל', 'כונן', 'שירה'.  
 בניין נפעל: 'שירה', 'שירו', 'שלה', 'אבה', 'עלי', 'ברך', 'עדה', 'בקע'.  
 בניין פיעל: 'הבא', 'גני'.  
 בניין התפעל: 'מסב'.

בניין הפעיל: 'הבא', 'גני', 'מפה', 'עדי', 'פרי'.  
 הבניינים פועל והופעל הם, כידוע, צורות הסביל של פיעל והפעיל, והם מובלעים בהם, ראה הצגת הבינוניים שלהם כבינוני הפעול של פיעל והפעיל בקטע של אבו אלפרג'.

שני המחברים מציינים שני מקרים שאי אפשר לתת בהם סימנים:  
 1. לפי שניהם (אבו אלפרג' בסוף הקטע, בעל 'מאור העין' בשער ד') אסור שיהיה סימן בעל שתי תנועות שוות. אבו אלפרג' מתייחס רק לסימנים מסוג א' – שוני בין הניקוד שבתחילת צורות הציווי והעבר – ולכן אין לו סימנים לצורות כגון 'הושב' – 'הושיב'. בעל 'מאור העין' מרחיב את יריעת האפשרויות למתן סימנים על-ידי ההתייחסות לשוני שבסופי שתי הצורות, וכך נולד סוג ב'. רק כאשר צורות הציווי והעבר זהות ניקוד בהתחלה ובסוף, אי אפשר, לדעתו, לתת סימן, למשל: 'התגלע' – 'התגלע'.

שני המחברים אינם מסבירים מדוע חייב הסימן להיות בן שתי תנועות שונות. לי לא ברור מדוע, למשל, לא יינתן לפי סוג א' סימן כגון 'שירי' ל'השמר' – 'נשמר'?  
 2. ציוויים אשר אין להם עבר. הכוונה לבניין קל של חסרי פ"נ (+ לקח) וחסרי פ"י (+ קלה). אבו אלפרג' (בסוף הקטע) רק מצייין 'מה שהוא אינו יוצא, ואין לציווי ממנו עבר מאותו הציווי ולא שם פועל, כגון 'שב ומשקליו ודע ומשקליו'.<sup>17</sup> בעל 'מאור העין' (בשער

17. משתמע מדבריו, כי (א) 'ישב' ו'ידע' הם פעלים לא יוצאים. (ב) מאחר שאינם יוצאים, אין להם עבר ובינוני מצורות הציווי שלהם. שתי נקודות אלה חשובות ומעניינות כשלעצמן, אך דיון בהן חורג ממסגרת נושא מאמרנו, ולכן נעיר כאן בקצרה בלבד: במקום אחד בחיבורו, כתאב אלכאפי, פועל, עמ' 181, מחלק אבו אלפרג' את הפועל לבלתי יוצא (עמד, ישב) לעומת יוצא, והיוצא מחולק לשניים: שפעולתו יוצאת (משפיעה) על מושאו (בנה, שבר) ושפעולתו אינה יוצאת (משפיעה) על מושאו (שנא, זכר, חפץ). לפי זה, הכוונה כאן, ככל הנראה, לבלתי יוצא אך גם ליוצא שאינו משפיע על מושאו. חלוקה כזאת של הפועל למשפיע על מושאו ולשאינו משפיע עליו מצויה גם אצל רס"ג, ראה גולדנברג, שם (לעיל, הערה 3), עמ' 87. ויצוין, כי גם

ב') מפרט: 'בעלי הלשון לא נתנו לו עבר, על כן תראה אותם אם יחפצו ויעשו לאלו הלשונות עבר ועושה (= בינוני פועל) ועשוי (= בינוני פעול), יוסיפו על כל לשון אות, והוא אשר נקרא שמו נְעַבְד'. במקום אחר (בשער א') הוא מגדיר 'נְעַבְד' מהו: 'והוא אשר יעמוד בכל הדרך וישרת בו כמו יעמוד העקר (= את השורש)'. מתברר, כי לדעת שני המחברים הה"א ב'הֶלֶךְ', היו"ד ב'יָשַׁב', יָרַד' וכו', הנו"ן ב'נָתַן', נָפַל' וכו' וכן הלמ"ד ב'לָקַח' נמנות על סוג מיוחד של האותיות הנוספות: הן במעין מעמד של אות שורשית (הלמ"ד של 'לָקַח' עומדת מול השי"ן של 'שָׁמַר', היו"ד של 'יָרַד' – מול אותה שי"ן וכו'), אך עם זאת, הן מן 'הנוספות'<sup>18</sup> – אם מסירים אותן לא ישחת הלשון אלא הטעם בלבד, כלומר: המשמעות של 'לָקַח', למשל, תינזק, אם תישמט הלמ"ד, אך השורש לא יינזק (השורש הוא 'קח'!).

המסקנה היא כי, לפי דעתם, האות הראשונה בצורות הציווי והעבר, אשר לתנועתה רומז הסימן, חייבת להיות בשתי הצורות באותו מעמד ממש, והוא אחד משניים: (א) האות הראשונה של השורש: 'שָׁמַר' – 'שָׁמַר', בניגוד ל'יָרַד' – 'יָרַד', 'קַח' – 'לָקַח' וכו'. (ב) אות נוספת מן הסוג המכונה על-ידי בעל 'מאור העין' 'בְּנוּי'. לסוג זה שייכות הה"א והנו"ן הפותחות צורות של הפעיל ונפעל, ומכאן – שני הצמדים 'הַכּוֹן' – 'נָכּוֹן' ו'הַפֵּה' – 'הִפֵּה' בכל אחד מהם האות הראשונה שבכל צורה היא מאותו מעמד – אות 'בְּנוּי'.<sup>19</sup>

## ב. הדרכים

הצגת ה'דרכים' בידי שני המחברים אינה זהה. אבו אלפרג' מציג בקטע שלפנינו ארבע צורות: ציווי – עבר – בינוני פועל – בינוני פעול (אם ישנו). במקום אחר (ראה להלן, סעיף ד', דבריו ב'כתאב אלמשתמל') – שלוש צורות: ציווי – עבר – עתיד.

בעל 'מאור העין' מציג לעתים את ארבע הצורות – ציווי, עבר ושני הבינוניים – כמו אבו אלפרג', למשל, בשער ב': 'קַח' – 'לָקַח' – 'לֹקַח' – 'לָקַח', במקום אחר, בשער ג', רק ציווי – עבר – בינוני פועל: 'שָׁמַר' – 'שָׁמַר' – 'שֹׁמַר', אך לרוב, ראה בשער ה', רק ציווי ועבר. בסוף דבריו, בשער ז', מפרט בעל 'מאור העין' צורות נטייה של זכר ונקבה לפי הסדר: הציווי, העבר, הבינוניים והעתיד.

מן הגיוון הזה בהצגת ה'דרכים' נראה לי לקבוע, כי 'דרך' היא נטיית כל צורות הפועל המסוים לפי הסדר: ציווי – עבר – בינוני פועל – בינוני פעול – עתיד, אולם לרוב הם נהגו לציין את ה'דרך' בקיצור, באמצעות הציווי נוכח והעבר נסתר בלבד (שרק להם רומזים הסימנים). שתי הצורות האלה היו מעין כינוי, שם פרטי של ה'דרך': כל נטיית 'השיב'

רס"ג קובע תכונות אלה (כלומר, בוחן תחבירי-סמנטי) כסיבה לתוספות או השמטות בצורות הפועל, ראה ספר צחות, פיאור וחיסור, עמ' 33-37.

18. השקפה זו מצויה גם במחברת מנחם, עמ' 2-3. אמנם שם, בעמ' 2, הוא כותב על תימנ"ה הנראים כנשרשים ועומדים עמידת מיוסדים, אבל אחרי כן, בעמ' 3, הוא מצמצם את ההגדרה לשלוש אותיות: 'אבל המלים אשר בתחלתם נו"ן יו"ד ה"א הנראים כנשרשים...'.  
19. גם הה"א בגזרת ל"י, במלים 'בְּנֵה', 'גְּלֵה', 'הִרְאֵה' וכו' משתייכת לסוג ה'בְּנוּי', ראה שער ג'.

מסומלת בצמד 'הָשֵׁב' – 'הָשִׁיב' וכד'. כאשר הם מטפלים ב'זמן' אחר, מציגים אותו לפי המיון הזה, למשל: הקטע של אבו אלפרג' הוא הפרק על הבינוניים, לכן רק שניהם מובאים אחרי הציווי – עבר, בלי צורות העתיד. לעומת זאת, בטפלו בצורות העתיד (ראה להלן, סעיף ד') מובאות רק הן אחרי הציווי – עבר, בלי הבינוניים.

פתיחת ה'דרך' דווקא בצורת הציווי אופיינית לאנשי הלשון הקראים, וכבר נכתב על כך רבות.<sup>20</sup>

מעניין לציין, כי בקטע של אבו אלפרג' המוהדר בזה, הכותרת מציינת, כי הפרק הוא בנושא הבינוניים, אבל, למעשה, עיקר עיסוקו הוא הצגת שיטת הסימנים. אפשר, כי מוזרות זו תתבהר, שעה שיהיה לנגד עינינו החיבור בשלמותו.

### ג. קשיים ומוזרויות

אצל שני המחברים מוצגות בסך-הכול 31 'דרכים'. בחלק מהן יש קשיים ומוזרויות הניתנים להסבר, ובחלקן נותרים סימני שאלה. אצל אבו אלפרג':

1. ה'דרך' השלישית בסימן 'הָבֵא': 'הָשֵׁב' – 'הָשִׁיב' – 'מִשֵּׁב' (משום מה בלי הבינוני הפעול). הפתח בשי"ן ב'הָשֵׁב'<sup>21</sup> גרר אותו להרכיב 'דרך' לפי היקשים ל'הַפְרַ', ל'מִסְבַּ' ול'מִרְעַ', שגם בהן יש פתח באות השנייה, וכך עירב צורות של הפעיל ע"ו עם ע"ע ב'דרך' אחת. מוזר, שלא הציג להפעיל ע"ע את 'הָסֵב', מלה שיש ממנה במקרא כל ארבע הצורות: 'הָסֵב' (שמ"ב ה, כג), 'הִסֵּב' (מל"ב טז, יח ועוד), 'מִסֵּב' (יר' כא, ד), 'מוֹסֵב' (שמ' לט, יג ועוד: 'מוֹסְבוֹת'). ויש זכר ל'דרך' זו בדברים המיוחסים לאבו אלפרג' בתוך קטע מפירוש קראי לספר דברים:<sup>22</sup> ואצל פרג' הארון 'יָדְעוּן' (דב' ח, ג) היא צורת עתיד כמו 'יָדְעוּן', אלא ש'יָדְעוּן' – הציווי ממנו 'יָדַע', ו'יָדְעוּן' – הציווי ממנו 'הָדַע', במשקל 'הָשַׁע' (תה' לט, יד), 'הָרַח', שהיא הציווי של 'יָרַח' (שמ"א כו, יט), 'הָרַע', שהיא הציווי של 'אָרַע' (יר' כה, ו).

2. בסימן 'שִׁיחָה' בדרך הראשונה מקשר אבו אלפרג' בין שתי דרכים. לדעתו, אין צורת בינוני פעול מן 'שִׁם', ומשתמשים בבינוני הפעול של 'הָשִׁם' – 'מוֹשֵׁם' (שתי הצורות בהיקש ל'משים', איוב ד, כ), השייך לדרך 'הָשֵׁב' בסימן 'הָבֵא'. לדעתו, 'שִׁם' ו'הָשִׁם' הן שוות משמעות, למרות שכל אחת מהן שייכת לסימן אחר. מתברר, כי לא זיהה את הצורות 'שִׁם' (במ' כד, כא ועוד) ו'שִׁמָּה' (שמ"ב יג, לב, הקרי) כבינוני הפעול של 'שִׁם' – 'שִׁם'.<sup>23</sup>

20. ראה דברי סקו במבוא ל'ג'אמע אלאלפאט', עמ' lxxxv, הערה 124, וכן גולדנברג, שם (לעיל,

הערה 3), עמ' 92, הערה 28.

21. ראה גזניוס-קאוטש, עמ' 200.

22. ראה: REJ, 56 (1908), p. 67.

23. ראה גזניוס-קאוטש, עמ' 204.

3. מקרה מיוחד במינו הוא ה'דרך' הרביעית בסימן 'שִׁירָה': 'הַבּוֹד' – 'נְבוֹד' – 'נְבוֹד', מיד לאחר ה'דרך' השלישית בסימן זה – 'הַכּוֹן' – 'נְכוֹן' – 'נְכוֹן'. הוא מבדיל בין 'הַכּוֹן' ל'הַבּוֹד' בשל הצורה 'נְבוֹכִים' (עמ' יד, ג) לעומת 'נְכוֹנִים' (שמ' יט, יא ועוד) וכונה בהיקש את 'הַבּוֹד' ו'נְבוֹד'. מוזר, שלא התחשב, או לפחות הזכיר, את 'נְבוֹכָה' (אס' ג, טו) ואת 'נְבוֹכוֹ' (יואל א, יח).

4. ב'דרך' 'הַנּוֹדָע' תחת הסימן 'שִׁירוֹ' כותב אבו אלפרג, כי הבינוני זהה לצורת העבר 'נוֹדָע'. יש 'נוֹדָע' במקרא (תה' עו, ב ועוד), ואולי יש כאן רמז לטשטוש ההבחנה בין פתח לקמץ?

אצל בעל 'מאור העין':

ב'דרכים' תחת הסימנים מסוג א':

5. בסימן 'שְׁלָה': 'הַבּוֹשׁ' – 'נְבוֹשׁ' – שתי הצורות אינן במקרא. המחבר מקיש אותן מן 'יבושו'. הוא תפס, כנראה, את 'יבושו' כדומה ל'יכונו', 'יסוגו', והקיש את 'נבוש' מן 'נכוון', 'נסוג'.

6. ה'דרכים' שתחת הסימנים 'מָכָה', 'אָבָה', 'עָלִי', ו'בָרַךְ', שהן לפי הסדר: 'הַחֲזִיק' – 'הַחֲזִיק', 'הַחֲמַד' – 'גַּחֲמַד', 'הַרְאָה' – 'נִרְאָה' ו'הַעֲשֵׂה' – 'נַעֲשֵׂה', כל אלה נולדו עקב שינויים הנובעים מהשפעת העיצורים הגרוניים או רי"ש, ואין הוא מציין זאת. אבו אלפרג מביא אף הוא שתי 'דרכים' כאלה (תוצאה של תשלום דגש) – 'זָרָה' ו'בָרַךְ' תחת הסימן 'הָבֵא' – בלי כל הערה. לפיכך, ניתן לקבוע, כי שני המחברים לא הכירו את תופעת תשלום הדגש. עם זאת, אבו אלפרג מצביע על שינוי של חיריק לסגול לפני רי"ש (וסביר שגם לפני עיצור גרוני): בדרך הרביעית תחת הסימן 'גָּנִי' הוא מבהיר, כי 'הַרְאָה' הוא ביסודו 'הַרְאָה', והסגול הוא בגלל הרי"ש. לפי זה נראה לקבוע, כי ה'דרך' 'הַחֲזִיק' – 'הַחֲזִיק', המובאת אצל בעל 'מאור העין' כ'דרך' לעצמה, תחת הסימן 'מָכָה', נחשבת אצל אבו אלפרג כפרט מתוך ה'דרך' 'הַרְאָה' – 'הַרְאָה'.

ב'דרכים' תחת הסימנים מסוג ב':

7. בסימן 'מָסַב' דבריו מוזרים. הסימן בנוי על השוני פתח-צירה ב'הַתְּהַלֵּךְ' – 'הַתְּהַלֵּךְ': 'הַתְּבַרֵךְ' – 'הַתְּבַרֵךְ'. אין במקרא בעבר 'הַתְּהַלֵּךְ', אלא רק 'הַתְּהַלֵּךְ' (או 'הַתְּהַלֵּךְ'): אין במקרא ציווי בפועל 'הַתְּבַרֵךְ', ועבר נסתר יש רק פעם אחת 'וְהַתְּבַרֵךְ'. אולי הוא הושפע מצורות העתיד בהפסק 'יַתְּהַלֵּךְ' (איוב יח, ח; כב, יד) ו'יַתְּהַלְכוּ' (שמ"א כג, יג ועוד)? או שמא מצורות העבר המנוקדות תדיר בפתח?<sup>24</sup>

8. בסימן 'עֲדָה' הוא מציג את ה'דרך' 'הַבְּנָה' – 'נְבָנָה' (כלומר, בניין נפעל גזרת ל"י), ובסופו הוא מציין: 'וזה הסימן כלו בסוף הצווי ה"א', ותמוה מדוע לא ציין גם את האל"ף (גזרת ל"א): 'הַמְצָא' – 'נְמָצָא'.

9. הסימן 'מָסַב' ראוי היה לכלול את צורות הנפעל השלמות: 'הַכָּנַס' – 'נְכַנְסוּ' וכו', אך לנפעל הוא מביא, משום מה, רק את צורת הציווי הפחות רגילה, תחת הסימן 'בְּקָע': 'הַשְּׁמַר' – 'נְשַׁמַר' (אכן, כל צורות הציווי של 'נשמר' המצויות במקרא – 17 במספר – מסתיימות בסגול).

24. בשורשים המסתיימים בפ"א, מ"ם, קו"ף, גימ"ל, ראה גזניוס-קאוטש, עמ' 150.



10. בסימן 'פרי' הוא מציג את 'הורד' – 'הוריד', בעוד שבמקרא יש רק 'הורד' (שלוש פעמים). הוא מקיש את הסגול מצורת העתיד בוי"ו ההיפוך – 'ניורד' – ומתעלם מצורות הציווי המצויות במקרא! ובכן, זהו סימן מיותר, ו'הורד' – 'יוריד' שייכים לסימן 'עדי'.

#### ד. תכלית שיטת הסימנים

לפי אופן הצגת החומר ברור, כי אין כוונת המחברים ללמד את הקורא איך לבנות את צורות הפועל. הסימן רומז אך ורק לתנועות הראשונות של הציווי והעבר, שהן צורות מוגמרות, בלי לרמוז לצורות הבינוניים או העתיד. מכאן, תכלית השיטה היא לסייע בידי מי שיודע ומכיר את צורות הפועל להציב אותן בסדר נוח לזכרון. על הקורא לשנן את הסימנים, ובכל סימן את המלה הראשונה של ה'דרך', כלומר: הָבֵא – הָשֵׁב, זָרָה, הָשֵׁב, בָּרָךְ. גָּנִי – תָּפַח, הִצֵּל, צָוָה וכו'. אצל אבו אלפרג' בכל הסימנים שיש תחתם יותר מ'דרך' אחת, הסדר הוא סדר עולה לפי מספר אותיות השורש, ויש בזה כדי לסייע לזכרון.

סידור הפעלים בשיטה זו שימש למחברים למיון הפועל לקטגוריות השונות ('דרכים'), שאליהן הם מתייחסים ברצותם לעסוק בנושאים שונים הקשורים לפועל, וזאת בדומה לחלוקה המקובלת מאז חיוג' – לבניינים. מה חיוג' והמאוחרים לו (עד ימינו אלה!) מתייחסים ל'בניין קל', 'הפעיל' וכו', כך מתייחסים אבו אלפרג' ובעל 'מאור העין' ל'הבא', 'גָּנִי' וכו'. הוכחה מובהקת לכך עולה מתוך דברים מחיבורו הדקדוקי הגדול של אבו אלפרג' 'כתאב אלמשתמל'. בשנת 1895 פרסם באכר תמצית של חיבור זה.<sup>25</sup> בפרק השני מן החלק הרביעי עוסק המחבר בצורות הקשר והפסק של פעלים. באכר כותב שם: 'אין לנגד עיניי אלא דוגמה אחת מהסבריו, אבל די בה כדי לאפיין את הדרך הלא-שיטתית שבה החיבור שלנו מבחין בין הצורות הפועליות זו מזו. תחת הכותרת "הבא", (כנראה, "הבא", ציווי הפעיל) הוא מקבץ ארבעה סוגים של צורות פועליות: (1) פעלים שציווים הוא כמו "הָשֵׁב". (2) הציווי "זָרָה". (3) הציווי "הוֹשֵׁב". (4) הציווי "בָּרָךְ". בסוג הראשון המחבר מצביע על ההבדל בין "אָשִׁיבְךָ" (איוב לה, ד) לבין "אֲשִׁיבְךָ" (שם מ, ד); בסוג השני – "עֲשֵׂתָהּ" (דב' כב, כא) לעומת "עֲשֵׂתָהּ" (יש' סו, ב); בסוג הרביעי – "וַיִּבְרְכוּ" (נחמ' ט, ה) לעומת "וַיִּבְרְכוּ" (תה' סב, ה)... לסוג השלישי אינו מביא כל דוגמה.<sup>26</sup> באכר מביא שם<sup>27</sup> את הנוסח הערבי של ה'דרך' השלישית: 'אלתצריף אלת'אלת' מנהא והו מא אמרה השב ומאצ'יה השב ומסתקבלה ישב אלי סאיר מא ינתהי אליה פי תצריפה לא יט'הר פרק בין מתצל אלמעני פיה ובין אלמנפצל' ותרגומו: 'הדרך השלישית ממנו (= מן הסימן 'הבא') היא מה שהציווי שלו 'השב', והעבר שלו 'השב', והעתיד שלו 'ישב' ושאר מה שמגיעים אליו בנטייתו (= 'דרכו'), אין נראה הבדל בין הנסמך במשמעות<sup>28</sup> בו לבין הנפרד'. ובאכר מעיר שם: 'במקום "השב", "השב", "ישב", אני קורא "הושב", "הושב", "יושיב".'

25. ראה: REJ, 30 (1895), pp. 232-256.

26. שם, עמ' 242. הדברים מובאים בתרגום מצרפתית.

27. שם, שם, הערה 4.

28. על 'הנסמך במשמעות' אצל הקראים בפירוט רב, ראה במאמרי 'קטעים מתוך פירושים קראיים

לספר ויקרא ולספר ישעיהו', לשוננו נא (תשמ"ז), עמ' 137-144.

מתוך מה שמובא על-ידי באכר ברור, כי אבו אלפרג' משתמש בקטגוריות הפועל לפי שיטת הסימנים, שאנו מדברים בה כאן, בכואו לתאר תופעה מסוימת בפועל – צורות הקשר והפסק. דברי באכר על 'הדרך הלא-שיטתית' (תחת 'הבא' – ציווי 'הפעיל' מובאת גם 'זרה' ו'פָּרַף'...), וכן התיקון שלו של 'השב' וכו' ל'הושב' וכו' אינם במקומם, ונובעים מאי הכרתו את שיטת הסימנים. הסימן 'הבא' ושלוש מן המלים המציינות את ה'דרכים' המשתייכות לסימן זה – 'השב', 'השב' ו'פָּרַף' הן הן המלים המופיעות גם כאן בפרק מתוך 'כתאב אלכאפי'. אולם ה'דרך' השנייה – 'זרה' – מוקשה: בפרק שלפנינו היא 'זרה', ואילו ב'כתאב אלמשתמל' היא 'זרה'. צורה זו אינה תואמת לקבוצה שתחת הסימן 'הבא', שכן צורת העבר שלה תחילתה בקמץ (ולא בצירה), ואכן, הדוגמאות הנלוות אליה – 'עֲשֶׂתָה' ו'עֲשֶׂתָה' משתייכות לפי פרקנו כאן ל'דרך' 'עשה' תחת הסימן 'פָּרַת'. מסתבר, כי ה'דרך' נשחרבה מתחת סימן אחד למשנהו, ובעת שיהיה לאל ידינו לראות את כתב היד גופו, אולי ייפתר הקושי.

### ה. קרבה לרב סעדיה גאון?

אצל הרבניים מצאנו שיטה קרובה לשיטת הסימנים רק אצל רס"ג,<sup>29</sup> וכבר עמדה על כך אסתר גולדנברג.<sup>30</sup>

ב'ספר צחות' (=כתב אללגה) בסופו של 'שער הפיאור והחיסור' (שער ב')<sup>31</sup> מוצגת מערכת הפועל לפי מיון של מספר האותיות בעבר נסתר:

– בפעלים בני שתי אותיות העבר וההווה זהים, ואפשר להבחין זה מזה רק באמצעות ההקשר: 'צָם' – 'ואהי צָם' (נחמ' א, ד) – 'אָצוּם'.

– בפעלים בני שלוש אותיות יש ארבע דרכים: (1) כשהאות הראשונה נו"ן, היא נשמטת בעתיד: 'צָתַן' – 'נֹתַן' – 'יָתַן'; 'נָדַר' – 'נֹדַר' – 'יָדַר'. (2) אם באות השנייה יש דגש, נוספת מ"ם בהווה: 'שָׁבַר' – 'מְשַׁבֵּר' – 'יִשְׁבֵּר'; 'הָפָה' – 'מְפָה' – 'יַפֵּה'; 'הֲצִיל' – 'מְצִיל' – 'יִצִיל'.

(3) אם השנייה גרונית, ובצורות המקבילות צריך להיות בה דגש, יש גם-כן מ"ם בהווה: 'מָהַר' – 'מְמַהֵר' – 'יִמְהֵר'; 'בָּעַר' – 'מְבַעֵר' – 'יִבְעֵר'. (4) הפעלים בני שלוש אותיות שלא הובאו בשלוש הדרכים הקודמות: 'בָּחַר' – 'בֹּחֵר' – 'יִבְחֹר'; 'אָמַר' – 'אֹמֵר' – 'יֹאמֵר'; 'בָּנָה' – 'בֹּנֵה' – 'יִבְנֶה'; 'קָרָא' – 'קֹרֵא' – 'יִקְרָא'; 'יֹצֵא' – 'יֹצֵא' – 'יִצְא'; 'למעט יָכוֹל' ו'תָּפַץ', שבהם העבר והווה זהים, ואפשר להבחין ביניהם רק לפי ההקשר.

– בפעלים בני ארבע אותיות נוספת מ"ם בהווה: 'פָּלְכַל' – 'מְפַלְכֵל' – 'יִפְלְכֵל'; 'הִבִּיא' – 'מְבִיא' – 'יִבִּיא'; 'הִשִּׁיב' – 'מְשִׁיב' – 'יִשִּׁיב'.

– בפעלים בני יותר מארבע אותיות נוספת מ"ם בהווה: 'הִשְׁבִּית' – 'מְשִׁבֵת' – 'יִשְׁבִּית'; 'הִקְשִׁיב' – 'מְקַשֵּׁב' – 'יִקְשִׁיב'.

29. על קרבה בין אבו אלפרג' לרס"ג בעניין נוסף – חלוקה תחבירית-סימנטית של הפועל והשפעתה על מבנה צורות הפועל – ראה לעיל, הערה 17.

30. שם (לעיל, הערה 3), עמ' 92.

31. סקוז, עמ' 9–11.

– בצורות של תי"ו נוספת מ"ם בהווה: 'התחזק' – 'מתחזק' – 'יתחזק'.  
– בפעלים בני שש אותיות נוספת מ"ם: 'השתולל' – 'משתולל' – 'ישתולל'.  
שיטה זו דומה בעקרון לשיטת הסימנים של הקראים בכך ש'היא מגלגלת צורות גמורות ואינה מנתחת אותן בכלים של שורש ובניין',<sup>32</sup> וכן, כמובן, במיון לפי מספר האותיות, מן המועט אל המרובה.

במקום אחר באותו חיבור מתאר רס"ג צורות בשיטה הדומה ביותר לשיטת הסימנים. בסעיף הרביעי של השער השביעי – 'שער הלא-גרוניות והגרוניות'<sup>33</sup> – בתארו את ניקוד הה"א, יש, למעשה, מעין מיון של צורות 'הפעיל' השונות. כותב רס"ג, לפי סיכומו של סקוז:

– בשורשים בני שתי אותיות יש שלוש דרכים: (1) אם בציווי הה"א בקמץ, היא מתחלפת בעבר בצירה: 'הבא' – 'הביא'. (2) אם בציווי הה"א בפתח, היא משתנה בעבר לחיריק: 'הפר' – 'הפיר'; 'הפה' – 'הפה'. (3) אם בציווי הה"א בחולם, בעבר נשאר חולם: 'הוליד' – 'הוליד'.

– בשורשים בני שלוש אותיות הפותחים בלא-גרונית, אם הה"א בציווי היא בפתח, היא משתנה בעבר לחיריק: 'הקרב' – 'הקריב'; בשורשים הפותחים בגרונית בציווי הה"א גם-כן בפתח, ובעבר – בסגול: 'החזק' – 'החזיק'. בהשוואת שני הקטעים של רס"ג זה לזה מזדקרים כמה וכמה קשיים:

– בתיאור לפי עבר-הווה-עתיד הסיווג הוא לפי מספר אותיות בעבר נסתר, והוא תואם את משנתו של רס"ג, דהיינו צורה דקדוקית אינה מתנתחת לשורש ולאותיות נוספות (וכמובן, אין לבניינים כל מקום בתורתו), ואין הפועל אלא 'ענף',<sup>34</sup> ואילו בתיאור השני, היוצא מצורות הציווי, מוזכרים שורשים בני שתי אותיות, שלוש אותיות.

– מוזר, כי בתיאור הראשון הוא יוצא מן העבר, ואילו בשני – מן הציווי.  
– פעלים מסויימים מופיעים בשני התיאורים בציון שונה של מספר אותיותיהם (אותיות השורש?): בראשון מוצג 'הביא' כבן ארבע אותיות, ואילו בשני כבן שורש (?) דר-עיצורי (?). וכן 'הפה': בראשון – כבעל שלוש אותיות, ואילו בשני – כדר-עיצורי (?).

שני התיאורים הנ"ל של רב סעדיה גאון הם מתוך כתב-יד שלא פורסם,<sup>35</sup> אלא רק סוכם והובא בניסוחו של סקוז. ככל הנראה, נובעים הקשיים שצוינו לעיל מכך שסקוז לא הכיר את שיטת רס"ג על 'יסוד' ו'ענף', כפי שתוארה על-ידי אסתר גולדנברג,<sup>36</sup> והוא מתייחס לדברי רס"ג כאילו מדובר ב'שורש' במובן המקובל של המלה.<sup>37</sup> לפיכך, אפשר, כי הקשיים עשויים להיפתר עם העיון בכתב-היד של 'כתב אללגה' או בצילומו, כשיתאפשר הדבר.<sup>38</sup>

32. גולדנברג, שם (לעיל, הערה 3), עמ' 92.

33. סקוז, עמ' 38–39.

34. ראה גולדנברג, שם (לעיל, הערה 3), עמ' 86–87.

35. כתב-יד הוא מהאוסף השני של פירקוביץ, מס' 3072, ראה סקוז, עמ' 60.

36. ראה לעיל, הערה 2 והערה 3.

37. סקוז, עמ' 10, הערה 35.

38. מאחר שכתב-היד מצוי בלנינגרד, אין בהישג יד. במכון לתצלומי כתב-יד עבריים בירושלים לא מצוי צילום ממנו.

## סיכום

שיטת הסימנים שהוצגה כאן היא, למעשה, נסיון למיין את משקלי הפועל העברי (= הבניינים לגזרותיהם השונות) בתוך המסגרת הרחבה של שורשים חד-עיצוריים, דו-עיצוריים ותלת-עיצוריים. מאחר ששני המחברים אינם מכירים את תורת חיוג, בנויה שיטתם על-פי סימנים חיצוניים בלבד של הצורות הנתונות, תוך שימת לב והצבעה על 'שורשי' הפעלים. במקום מספר בניינים ושיוך שלל הפעלים בגזרות לבניינים האלה, תוך הצבעה על השינויים בשל האותיות 'החולות' וכו', נאלצו מחברינו לקבוע קטגוריות רבות יותר – שבעה-עשר סימנים, ובתוך כל אחד מהם 'דרך' או 'דרכים', בסה"כ שלושים-ואחת, ועם זאת, להודות, כי לא הצליחו לכלול בהן את כל הפעלים. אצל אנשי הלשון הרבניים שלפני חיוג, שהחזיקו אף הם בשיטת 'האותיות היציבות', לא מצאנו נסיון דומה למיין את הפועל למשקליו השונים. הם טיפלו פה ושם רק בהבחנות בין מה שמכונה בפינו 'בניינים' ו'גזרות', אלא שהם עסקו בזה עיסוק מזדמן גרידא אגב דיון בצורה מסוימת.<sup>39</sup>

## העתקת כתבי היד מתוך 'כתאב אלכאפי'

הטקסט המובא הוא העתקה משני כתבי-יד:

1. כתב-יד פירקוביץ 2475, מעמוד 4 א שורה 14 עד עמוד 5 א שורה 5, לפי הפקסימיליה המובאת אצל זיסלין 1, עמ' 166–168.
  2. כתב-יד קמבריג' TS. Ar.31.147, הכולל שני דפים, לפי העתקה מכתב-היד עצמו. הפקסימיליה של כתב-יד פירקוביץ כוללת עוד 41 שורות, אך משום שהיא מטושטשת ובלתי קריאה בכמה וכמה מקומות, העדפתי על פניה את כתב-היד מקמבריג', שהוא ברור וקריא לחלוטין. הטקסט מועתק כנתינתו בלי הוספת הסימנים המבחינים ה'חסרים'. צילום של כתב-יד קמבריג', ראה בסוף המאמר.
- העתקת שני כתבי היד מודפסת לפי השורות בכתב-היד. מספרי עמודי כתבי היד מצויינים מימין.
- באפאראט לכתב-יד פירקוביץ 2475 מובאים שינויי הנוסח לפי שני כתב-היד הנוספים שהיו בידי זיסלין – פירקוביץ 2437 ו-2441, וזאת לפי העתקתו האקלקטית והאפאראט אצלו, עמ' 170–171. בין סוגריים מרובעים מובאות ההשלמות למקומות בלתי קריאים ב-2475, לפי 2437 ו-2441.
- באפאראט לכתב-יד קמבריג' מובאים שינויי הנוסח לפי שארית הפקסימיליה של פירקוביץ 2475, עמוד 5 א שורה 6 עד סוף עמוד 5 ב, לפי זיסלין 1, עמ' 168–169, ולפי ההעתקה והאפאראט, שם, עמ' 171–172.
- ההעתקה האקלקטית והאפאראט של זיסלין מגיעים רק עד סוף ה'דרך' 'פֶּלְלֵל' (מקביל לכתב-יד קמבריג' עמוד 1 ב שורה 9), ואילו הפקסימיליה של פירקוביץ 2475 – עד סוף ה'דרך' 'שִׁמְר' (מקביל לכתב-יד קמבריג' עמוד 1 ב שורה 18).

39. למשל, תשובות דונש על מנחם, עמ' 80\*–81\*, על ההבחנה בין ל"י לע"ו.

כאב פי דכר אקסאם אסמא אל	14	[א4]
פאעלין ואלמפעולין ואלאפעאל	15	
אלאמכודה מנהא ומא וצ'ע להא	16	
מן אלעלאמאת והי הבא	17	
גני ותמאמהא	18	
אעלם אן בעץ' מן תקדם מן אלדקדוקיין עלי מא חכי	19	
וצ'ע מן הדה אלעלאמאת הבא גני פרת שועל וגא מן	20	
בעדה מן וצ'ע כונן וקד תבקא בעד זלך מן אלתצריף <sup>א</sup>	21	
מא ימכן אן יגעל לה עלאמאת ואנא אדכר מא יסנח	22	
מן דלך וביאן כון הדה אלאלפאט' עלאמאת ומא תנקסם	1	
אליה כל עלאמה ותשתמל עליה מן אלאפעאל אלמכתלפה	2	
אלתצריף ואלחרוף אלגוהריה ואסם אלפאעל ואלמפעול אן	3	
כאן יגי מפעול מן דלך במעונה אללה. <sup>ב</sup> [הבא והי] <sup>ג</sup>	4	
תשתמל עלי ד' צ'רוב מן אלתצאריף. <sup>ד</sup> [אלגרץ'] <sup>ה</sup> [בהדה אלעלאמה] <sup>ו</sup>	5	
מע מא וצ'ע מן גירהא מן אלעלאמאת הו אן כל אמר [אול] <sup>ז</sup>	6	
מלוכה מתל אול מלוכהא יכון אלמאצ'י מנה אול מלך פי[ה] <sup>ח</sup>	7	
מתל אלמלך אלאכיר מנהא. מתאל דלך השב אמר אול	8	
מלוכה אלקמץ מתל אול מלוך אלעלאמה. ואלמאצ'י מנה השיב	9	
אול מלוכה נקטטין <sup>ט</sup> מתל אכיר' מלוך אלעלאמה ואסם אלפאעל	10	
מנה משיב כקו משיב יגע ואסם אלמפעול מושב כקו המושב <sup>י</sup>	11	
ל'י' פהדא תצריף אול מן חרפין אצליין תקדמהמא [חרף] <sup>יב</sup>	12	
גיר אצלי וקס עליה מא יגרי מגראה.	13	
תצריף תאן מן חרפין אצליין	14	
באלעכס ממא תקדם פי אלתרתיב	15	
זרה <sup>יג</sup> אמר ואלמאצ'י מנה זרה ואלפאעל מזרה רשעים <sup>יד</sup> ואל	16	
מפעול מזורה <sup>טו</sup> לאן אלמפעולה מן דלך מזורה הרשת	17	
וקס עליה מא מאתלה. תצריף תאלת <sup>טז</sup> מן חרפין איצ'א	18	
השב <sup>יז</sup> אל תערה אמר ואלמאצ'י מנה השב קיאסא <sup>יח</sup> עלי	19	
את בריתי הפר כל הרע אויב בקדש <sup>יט</sup> לאן אמרהמא	20	
מתלה הפר <sup>כ</sup> הרע <sup>כא</sup> ואלפאעל מנה מושב קיאסא עלי מסב	21	
קלעכ <sup>כב</sup> מרע מקשיב וקס עליה מא יגרי מגראה:	22	

א. 2441: אלתצאריף ב. 2437 ממשיך: תעאלי ג. לפי 2437 ד. 2441: תצאריף ה. לפי 2441 ו. לפי 2437 ז. לפי 2437 ח. לפי 2437 ט. 2437 ו-2441: נקטטין י. 2441: אכר יא. 2437: האשם המושב יב. לפי 2441 יג. 2437: זרה יד. 2437-ליתא טו. 2437: מזורה טז. 2441: ג' יז. 2437: השב השב יח. 2437: קיאס יט. 2437 ו-2441 - ליתא כ. 2441: הפר כא. 2441: הרע כב. 2437:

- [א5] 1 תצריף ראבע<sup>כג</sup> מן ג' חרוף<sup>כד</sup> אצליה  
 2 בָּרַךְ אִמְר וְאַלְמַאצִי מְנָה בְּרַךְ וּבְרַךְ<sup>כה</sup> כְּקו' בְּרַךְ נְבוֹת. בְּרַךְ<sup>כו</sup>  
 3 נֶאֱמַר יי. וְאַלְפֶּאעֵל מְנָה מְבֻרַךְ כְּקו' מְבֻרַךְ רַעְהוּ. וְאַלְמַפְעוֹל  
 4 [מְבֻרַךְ כְּקו' יְהִי שֵׁם יי]<sup>כז</sup> מְבֻרַךְ. וְקִס עֲלִיהָ מֵא גְרִי הַדָּא  
 5 [אַלְמַגְרִי].<sup>כח</sup>

TS. Ar.31.147

- [א1] 1 גְּנִי וְהִי תִשְׁתַּמֵּל עֲלֵי סְבַעָה<sup>כט</sup> צ'רוב מן אלתצריף:<sup>ל</sup>  
 2 תצריף אול מן חרף ואחד<sup>לא</sup> אצלי:  
 3 הִכָּה אִמְר אִוֹל מְלוּכָה אֲלִפְאֲתַחַה מֵתֵל אִוֹל מְלוּךְ אֲלֵעֲלֵאמָה  
 4 וְאַלְמַאצִי מְנָה הִכָּה בְּנִקְטָה<sup>לב</sup> מֵתֵל אֲכַר מְלוּכָה<sup>לג</sup> וְאַסֵּם אֵל  
 5 פֶּאֲעֵל מְנָה מְכָה כְּק' הַמְכָה אֵת מְדִין וְאַלְמַפְעוֹל מְכָה<sup>לד</sup>  
 6 כִּק' הַמְכָה אֲשֶׁר הִכָּה<sup>לה</sup> וְקִס עֲלִיהָ מֵא שְׁאֲבָהָה:<sup>לו</sup>  
 7 תצריף תאן מן חרפין אצליין:<sup>לז</sup> הַצֵּל אִמְר  
 8 וְאַלְמַאצִי הַצִּיל וְאַלְפֶּאעֵל מְצִיל כְּק' מְצִיל עֲנִיל<sup>לח</sup> וְאַלְמַפְעוֹל  
 9 מְצָל כִּק' מְצַל מְשֻׁרְפָה וְקִס עֲלִיהָ נְט'אִירָה:  
 10 תצריף תאלת<sup>לט</sup> מן חרפין אצליין:<sup>מ</sup> אִיצֵא עֲכַס  
 11 תִּרְתִּיב מֵא תִקְדָּם: צְוָה אִמְר וְאַלְמַאצִי  
 12 צְוָה וְאַלְפֶּאעֵל מְצוּהָ כִּק' מְצוּהָ אֲתַכֵּם וְאַלְמַפְעוֹל  
 13 מְצוּהָ מֵתֵל מְצַפָּה עַל חֲרִס<sup>מא</sup> וְקִס עֲלִיהָ אֲמֵתֵאלָה:  
 14 תצריף ראבע<sup>מב</sup> מן חרפין איצ'א יתקדמהמא<sup>מג</sup>  
 15 הָאֵמֵ וְיִתְבַּעֵהָמָא הָא:<sup>מד</sup> הָרָאָה אִמְר וְאַלְמַאצִי  
 16 הָרָאָה וְאַנְמָא לֵם יְגִי בְּנִקְטָה לֵאגֵל אֲלֵרָא וְאַסֵּם אֲלִפְאֲעֵל  
 17 מְרָאָה כְּקוֹלָה אֲשֶׁר אֲנִי מְרָאָה אוֹתָךְ<sup>מע</sup> וְאַלְמַפְעוֹל מְרָאָה  
 18 מֵתֵל אֲלוֹאֲחַד מִן הַמְגֵלִים בְּבִלָּה וְקִס עֲלִיהָ אוֹזָאנָה:  
 19 תצריף כאמס<sup>מד</sup> מן תלתה<sup>מה</sup> חרוף אצליה:  
 20 דְּבַר אִמְר וְאַלְמַאצִי דְּבַר וּדְבַר וְאַלְפֶּאעֵל מְדַבֵּר כְּקוֹלָה  
 1 [ב1] 1 וְהוּא<sup>מט</sup> מְדַבֵּר עִמָּם וְאַלְמַפְעוֹל מְדַבֵּר כְּק' מְדַבֵּר כְּךָ וְקִס

מן מרע כג. 2441: ד' כד. 2437: תלתה כה. 2437: וברך כו. 2437: ובוצע ברך כז. לפי 2437 כח. לפי 2437 כט. 2437: סבע; 2475: ז' ל. 2441: אלתצאריף לא. 3475: 'ואחד' כתוב פעמיים לב. 2441: בעקטה (!) לג. 2441: מלוך אלעלאמה לד. 2441: מוכה לה. 2475 ממשיך: את המדינית לו. 2475: שבהה לז. 2475: אצלין לח. 2441 ו-2475 ממשיכים: מחזק לט. 2441: ג' מ. 2475: אצלין מא. 2437, 2441 ו-2475: קרש מב. 2441 ו-2475: ד' מג. 2441: יתקדמהא מד. 2437: ליתא מה. 2475: הי מו. 2475: אתך מז. 2441: ה מח. 2437: תלת; 2475: ג' מט. 2437, 2441

עליה אשבאהה: תצריף סאדס <sup>י</sup> מן תלתה <sup>נא</sup> חרוף	2
איצא יתקדמהא הא: השלך אמר ואלמאצי השליך	3
ואלפאעל משליך כ'ק משליך חבל בגורל ואלמפעול	4
משלך <sup>נב</sup> כ'ק הנה <sup>נג</sup> ראשו <sup>נד</sup> משלך וקס עליה מא מאתלה. <sup>נה</sup>	5
תצריף סאבע <sup>ני</sup> מן ארבעה <sup>נו</sup> חרוף גוהריה. <sup>נח</sup>	6
כלכל אמר ואלמאצי כלכל ואלפאעל מכלכל כקולה	7
ומי מכלכל ואלמפעול מכלכל <sup>נט</sup> מתל ודוד <sup>ס</sup> מכרבל	8
במעילס <sup>א</sup> וקס עליה מא גרי <sup>סב</sup> מגראה:	9
פרת והי תשתמל עלי תלתה <sup>סג</sup> צרוב מן אלתצאריף:	10
תצריף אול בחרפין אצליין:	11
עשה אמר אולה שןא מתל אול אלעלאמה ואלמאצי	12
עשה אולה קמץ מתל אכרהא ואלפאעל עשה כ'ק	13
עשה שמים ואלמפעול עשוי כ'ק ועשוי כרובים וקס	14
עליה מא יגרי מגראה: תצריף תאן מן תלתה <sup>סד</sup>	15
חרוף אצליה: שמר <sup>סה</sup> אמר <sup>סו</sup> ואלעבר שמר ואסם אלפאעל	16
שמר <sup>סז</sup> כק' שמר <sup>סח</sup> פתיים <sup>סט</sup> ואלמפעול שמור כק' שמור	17
לך לאמר <sup>ע</sup> : תצריף תאלת מן תלתה חרוף אצליה איצא	18
קריבא מן אלתצריף אלדי קבלה: שלח אמר שלח	19
מאצי שלח אסם אלפאעל כק' שלח אני אותך ואלמפעול	20
שלוח כ'ק שלוח אליך קשה: וקס עליהמא מא גרי מגראהמא	1 [א2]
שוועל והי תשתמל עלי צרב ואחד מן	2
אלתצריף בחרפין אצליין: שוב אמר אולה	3
מתל אול אלעלאמה ואלמאצי מנה שב אולה מתל אכר	4
אלעלאמה ואסם אלפאעל מנה שב במתל אלעבר כק'	5
הנני שב שכות וליס הו מתעדי פיגי מנה מפעול וקס	6
עליה אוזאנה: כונן והי תשתמל עלי צרב ואחד	7
מן אלתצריף בחרפין אצליין: סב אמר אולה	8
במתל אול אלעלאמה סב עבר בוזן חת מרדך אולה	9
מתל אכר אלעלאמה מנה ואלפאעל במתל אלעבר	10
נטיר ועל קל נרכב ואם דל הוא וליס ממא לה	11
מפעול וקס עליה מא יגרי מגראה:	12
שירה והי תשתמל עלי ארבעה צרוב מן	13

י-2475: ליתא נ. 2441: ו' נא. 2441: ג נב. 2441: מושלך נג. 2437 ו-2441: והנה נד. 2475:  
 'הנה ראשו' - ליתא נה. 2437: מתאלהמא נו. 2475: ז' נו. 2437: ארבע; 2475: ד' נח. 2441:  
 אצליה נט. 2437: מכולכל ס. 2437, 2441 ו-2475: ודוד סא. 2437 ו-2475: ליתא; 2441: ממשיך:  
 כוץ סב. 2437: יגרי סג. 2475: ג' סד. 2475: ג' סה. 2475: שמור סו. 2475: אמור סז. 2475:  
 שומר סח. 2475: שומר סט. 2475: פתאים יי ע. 2475: לאמור

אלתצאריף: תצריף אול מן דלך בחרפין:	14	
שים אמר אולה במתל אול אלעלאמה ואלמאצי שם	15	
אולה במתל אכר אלעלאמה ואלפאעל מנה במתל אלמאצי	16	
כק' הנה אנכי שם את ירושלים ולם יגי מנה פי אלעבראנ	17	
מפעול אעני מן הדא אלתצריף כל מן קשם אלדי הו	18	
במתל שים פי אלמעני ואן אכתלף תצריפהמא ומפעולה	19	
מושם וקד תקדם נט'ירה פי עלאמה קבא:	20	
תצריף תאן מן חרפין איצ'א המק אמר ואל	1	[ב2]
מאצי נמק ואלפאעל איצ'א נמק וליס ממא לה	2	
מפעול וקס עליה אמתאלה: תצריף תאלת מן חרפין	3	
איצ'א: הכון אמר ואלמאצי נכון ואלפאעל איצ'א	4	
נכון וליס לה מפעול וקס עליה אוזאנה: תצריף	5	
ראבע מן חרפין איצ'א: הבוך אמר ואלעבר נבוך	6	מ
ואלפאעל איצא נבוך יחיד מן נבוכים הם וליס לה	7	ז
מפעול וקס עליה אוזאנה: שירו והי תשתמל	8	ז
עלי צ'רב ואחד מן אלתצריף: הנדע אמר אולה	9	ז
מתל אול אלעלאמה ואלעבר נודע אולה במתל	10	א
אכרהא ואלאסם איצא במתל אלעבר אעני אסם אל	11	ח
פאעל וליס לה מפעול וקס עליה אוזאנה:	12	א
ואעלם אן קד בקי סוי מא תקדם תצאריף עדה	13	ת
מכתלפה וליסת ממא יכאלף אול אלאמר מנהא לאול	14	א
אלעבר פיגעל להא עלאמה מתל אחדי אלעלאמאת	15	ר
אלמתקדמה כל אול אלאמר מנהא ואול אלעבר עלי	16	
סוא והי תנקסם אלי אקסאם פמנהא מא הו גיר מתעדי	17	
ולא יוגד ללאמר מנה עבר מן נפס אלאמר ולא	18	
אסם פאעל נחו שב ואוזאנה ודע ואוזאנה פמא	19	
הדא סבילה לא וגה לוצ'ע עלאמה לה: ומנהא מא	20	

### תרגום כתבי־היד מתוך 'כתאב אלכאפי'

פירקוביץ 2475

[14א4] פרק בעניין קבוצות שמות /15/ הפועלים והפעולים,<sup>40</sup>  
 הפעלים / הלקוחים מהם<sup>41</sup> והסימנים אשר נקבעו/  
 להם, והם 'קבא', / 'גנ'י' ושאריתם<sup>42</sup>/

40. כלומר, פרק בנושא צורות הבינוני הפועל והבינוני הפועל.  
 41. הכוונה: הפעלים, שהם - הבינוניים - נגזרים מהם, שייכים להם.  
 42. = ושאר הסימנים: פרת, שועל, פונן, שיכה, שירו.



דע, כי אחד המדקדקים שקדמו<sup>43</sup> – לפי מה שסופר – /20/ קבע את הסימנים האלה: 'הבא', 'גנני', 'פרת', 'שוּעַל'. ובא / אחריו מי שקבע את 'כונן'. ונשארו אחרי זה דרכים,<sup>44</sup> / שניתן לקבוע להן סימנים. ואני אזכיר מה שיזדמן [ב4] לי מזה, וביאור היות המלים האלה סימנים, ולמה נחלק / כל סימן, ומה שהוא כולל מן הפעלים שוני / הדרך, האותיות השורשיות ושם הפועל והפעול – אם / יש מזה פעול<sup>45</sup> – בעזרת השם.

'הבא'

והוא /5/ כולל ארבעה סוגים של דרכים

הכוונה בסימן הזה / ובשאר הסימנים אשר נקבעו היא: כל ציווי, שראשון / מלכיו<sup>46</sup> הוא כמו ראשון מלכיו – יהיה בעבר שלו המלך הראשון בו / כמו המלך האחרון שלו.<sup>47</sup> דוגמה לזה: 'השב' – ציווי, שראשון / מלכיו הקמץ כמו ראשון מלכי הסימן, והעבר ממנו 'השיב' – /10/ ראשון מלכיו שתי נקודות<sup>48</sup> כמו האחרון במלכי הסימן. ושם הפועל / ממנו 'משיב', כדבריו: 'משיב יגע' (איוב כ, יח). ושם הפועל 'מושב', כדבריו: 'האשם המושב / לה' (במ' ה, ח). זוהי, אם כן, דרך ראשונה משתי אותיות שורשיות,<sup>49</sup> שקודמת להן אות/לא שורשית,<sup>50</sup> והקש לפיה על מה שנוהג מנהגה. /

דרך שנייה משתי אותיות שורשיות /15/ בהיפוך הסדר ממה שקדם<sup>51</sup>

'זרה' – ציווי, והעבר ממנו 'זרה'. והפועל 'מזרה רשעים' (מש' כ, כו), / והפועל 'מזורה', כי הפעולה<sup>52</sup> שלו 'מזורה הרשת' (שם א, יז), / והקש לפיו על מה שדומה לו.

דרך שלישית גם כן משתי אותיות /

'השב אל תערה' (יח' כא, לה) – ציווי, והעבר ממנו 'השב' בהיקש /20/ ל'את בריתי הפר' (בר' יז, יד), 'כל הרע אויב בקדש' (תה' עד, ג), כי הציווי של שניהם / כמוהו: 'הפר', 'הרע'.<sup>53</sup> והפועל ממנו 'משב' בהיקש ל'מסב' / קלע' (מל"א ו, כט), 'מרע מקשיב' (מש' יז, ד), והקש לפיו מה שנוהג מנהגו.<sup>54</sup>

43. זהותו אינה ידועה.

44. במקור: 'תצריף' = נטייה, ראה לעיל, הערה 16.

45. שהרי אין בשימוש בינוני פעול לפועל עומד.

46. 'מלך' – מונח שגור ל'תנועה' בפי מדקדקי ימי הביניים, להבדיל משווא נע, שנקרא 'משרת'.

47. כלומר, כל ציווי שתנועתו הראשונה היא כמו התנועה הראשונה של הסימן, תהיה התנועה

הראשונה בצורת העבר שלו כמו התנועה האחרונה בסימן.

48. הקראים נהגו לכנות את הצירה גם 'נקטתיך' = שתי נקודות.

49. לפי שיטת 'האותיות היציבות' (ראה ב'הקדמה' למאמרנו) השורש של 'השב', 'שיב' – 'שב'.

50. = ה"א ב'השב'.

51. כלומר, שתי אותיות שורש, ואחריהן אות לא שורשית – ה"א של 'זרה'.

52. = צורת הבינוני פעול נקבה.

53. ל'הרע' אין במקרא צורת ציווי, אך ל'הפר', 'הפר' יש, והיא בניגוד למובא בכאן 'הפר' (דה"ב

טז, ג ועוד).

54. לא הובאו, משום מה, צורות הבינוני הפועל. דיון על 'דרך' זו, ראה לעיל במבוא, סעיף ג, מס'

[א5] דרך רביעית משלוש אותיות שורשיות/

'בָּרַף' – ציווי, והעבר ממנו 'בָּרַף' ו'בָּרַף',<sup>55</sup> כדבריו: 'בָּרַף נְבוֹת' (מל"א כא, יג): 'בָּרַף' / נֶאֱזַח ה' (תה' י, ג). והפועל ממנו 'מְבַרֵף', כדבריו: 'מְבַרֵף רֵעֵהוּ' (מש' כז, יד), והפועל / 'מְבוֹרֵף', כדבריו: 'יְהִי שֵׁם ה' מְבוֹרֵף' (איוב א, יב), והקש לפיו מה שנוהג מנהג /5/ זה.

T-S. Ar.31.147

[א1] 'גני'

והוא כולל שבעה סוגים של דרכים/

דרך ראשונה מאות שורשית אחת<sup>56</sup>/

'הִפָּה' – ציווי, שראשון מלכיו הפתח כמו ראשון מלכי הסימן, / והעבר ממנו 'הִפָּה' בנקודה<sup>57</sup> כמו אחרון מלכיו. ושם /5/ הפועל ממנו 'מָכָה', כדבריו: 'הִמָּכָה אֶת מִדְיָן' (בר' לו, לה), והפועל 'מָכָה', / כדבריו: 'הִמָּכָה אֲשֶׁר הִפָּה' (במ' כה, יד), והקש לפיו על מה שדומה לו. /

דרך שנייה משתי אותיות שורשיות<sup>58</sup>

'הִצֵּל' – ציווי, / והעבר 'הִצִּיל'. והפועל 'מִצִּיל', כדבריו: 'מִצִּיל עֲנִי' (תה' לה, י), והפועל / 'מִצָּל', כדבריו: 'מִצָּל מִשְׂרָפָה' (עמ' ד, יא), והקש לפיו על דומיו.

/10/ דרך שלישית גם כן משתי אותיות בהיפוך/הסדר ממה שקדם<sup>59</sup>

'צָנָה' – ציווי, והעבר / 'צָנָה'. והפועל 'מִצָּנָה', כדבריו: 'מִצָּנָה אֶתְכֶם' (דב' ד, ב), והפועל / 'מִצָּוָה', כמו 'מִצָּפָה עַל חָרֶשׁ' (מש' כו, כג), והקש לפיו על הדומים לו. /

דרך רביעית גם כן משתי אותיות, שקודמת להן /15/ ה"א ובאה אחריהן ה"א

'הִרָאָה' – ציווי, והעבר / 'הִרָאָה', אלא שאינו בא בנקודה<sup>60</sup> בגלל הרי"ש. ושם הפועל / 'מִרָאָה', כדבריו: 'אֲשֶׁר אָנִי מִרָאָה אוֹתָךְ' (יח' מ, ד), והפועל 'מִרָאָה'<sup>61</sup> / כמו היחיד מן 'הַמַּגְלִים בְּבֵלָה' (יד' מ, א), והקש לפיו על משקליו. /

דרך חמישית משלוש אותיות שורשיות /20/

'דָּבַר' – ציווי, והעבר 'דָּבַר' ו'דָּבַר'.<sup>62</sup> והפועל 'מְדַבֵּר', כדבריו: [ב1] 'וְהוּא מְדַבֵּר עִמָּם' (שמ"א יז, כג), והפועל 'מְדַבֵּר', כדבריו: 'מְדַבֵּר בָּךְ' (תה' פז, ג), והקש / לפיו על הדומים לו.

55. במקרא חמש-עשרה פעמים 'בָּרַךְ', ופעמיים 'בָּרַךְ'.

56. לפי שיטת 'האותיות היציבות' השורש של 'הכה' – כ"ף בלבד.

57. הקראים נהגו לכנות את החיריק 'נקטה' = נקודה.

58. לפי שיטת 'האותיות היציבות' השורש של 'הצל' – 'צל'.

59. כלומר, שתי אותיות שורש – 'צו', ואחריהן נוספת: ה"א.

60. חיריק, ראה לעיל, הערה 57.

61. יש במקרא 'מִרָאָה' (שמ' כה, מ), ומוזר שנוקק להיקש לפועל אחר. אולי נמנע מלהציג צורה

בקמץ קטן בהשפעת הערבית, שבה, כידוע, ה־O וה־U שבעברית מיוצגים רק ע"י U.

62. במקרא צורת ההקשר היא 'דָּבַר', וצורת ההפסק 'דָּבַר', ראה גזניוס-קאוטש, עמ' 142.

דרך ששית גם כן משלוש אותיות, / שקודמת להן ה"א  
'השליף' – ציווי, והעבר 'השליף'. / והפועל 'משליף', כדבריו: 'משליף חבל בגורל' (מי' ב,  
ה), והפועל /5/ 'משלף', כדבריו: 'הנה ראשו משלף' (שמ"ב כ, כא), והקש לפיו על מה  
שדומה לו. /

דרך שביעית מארבע אותיות שורשיות /

'פלפל' – ציווי, והעבר 'פלפל'. / והפועל 'מפלפל', כדבריו: / 'ומי מפלפל' (מל' ג, ב),  
והפועל 'מפלפל' כמו 'וְדוּד מְכַרְכֵּל בַּמַּעֲלָה' (דה"א טו, כז), והקש לפיו מה שנוהג מנהגו.  
/10/ 'פרת' /

והוא כולל שלושה סוגים של דרכים /

דרך ראשונה בשתי אותיות שורשיות<sup>63</sup> /

'עשה' – ציווי, שתחילתו שווא כמו תחילת הסימן, והעבר / 'עשה', שתחילתו קמץ כמו  
סופו. והפועל 'עשה', כדבריו: / 'עשה שמים' (תה' קטו, טו), והפועל 'עשוי', כדבריו:  
'ועשוי כרובים' (יח' מא, יח) והקש /15/ לפיו מה שנוהג מנהגו.

דרך שנייה משלוש אותיות שורשיות /

'שמור' – ציווי, והעבר 'שמר'. / ושם הפועל / 'שמר', כדבריו: 'שמר פתאים ה' (תה' קטז,  
ו), והפועל 'שמור', כדבריו: 'שמור' / לה לאמר' (שמ"א ט, כד).

דרך שלישית גם כן משלוש אותיות שורשיות, / קרובה לדרך אשר לפני

'שלח' – ציווי, 'שלח' – /20/ עבר. 'שלח' – שם הפועל כדבריו: 'שלח אני אותך' (יח' ב,  
ג), והפועל [2] 'שלוח', כדבריו: 'שלוח אליך קשה' (מל"א יד, ו), והקש לפי שניהם מה  
שנוהג מנהגם. /

'שועל'

והוא כולל סוג אחד מן / הדרכים בשתי אותיות שורשיות<sup>64</sup> /

'שוב' – ציווי, שתחילתו / כמו תחילת הסימן, והעבר ממנו 'שב', שתחילתו כמו סוף /5/  
הסימן. ושם הפועל ממנו 'שב' כמו העבר, כדבריו: / 'הנני שב שבות' (יר' ל, יח),<sup>65</sup> ואין  
הוא יוצא, ולכן אין לו פעול, והקש / לפיו על משקליו.

'פונן'

והוא כולל סוג אחד / מן הדרכים בשתי אותיות שורשיות /

'סב' – ציווי, שתחילתו / כמו תחילת הסימן, 'סב' – עבר במשקל 'חת מרדף' (יר' נ, ב),  
תחילתו /10/ כמו סוף הסימן. והפועל ממנו כמו העבר, כמו 'ועל קל נרפב' (יש' ל, טז),  
'ואם דל הוא' (ויק' יד, כא), ואין הוא ממה שיש לו / פעול, והקש לפיו על מה שנוהג  
מנהגו. /

'שיכה'

והוא כולל ארבעה סוגים מן / הדרכים /

63. 'עשה' – השורש 'עש'.

64. 'שוב' – השורש 'שב'.

65. המובאה הזאת מובאת בחיבור אחר של אבו אלפרג' – 'כתאב אלעקוד פי תצאריף אללגה' –  
כדוגמה לזהות צורות העבר והבינוני בפעלים האלה, ראה כתאב אלעקוד, עמ' 6.

דרך ראשונה מזה בשתי אותיות<sup>66</sup>

15/ 'שים' – ציווי, שתחילתו כמו תחילת הסימן, והעבר 'שם', / שתחילתו כמו סוף הסימן. והפועל ממנו כמו העבר, / כדבריו: 'הנה אָנְכִי שָׁם אֶת יְרוּשָׁלַיִם' (זכ' יב, ב),<sup>67</sup> ואין בא ממנו בעברית / פעול, כוונתי מן הדרך הזאת, אלא מן 'השם', שהוא / כמו 'שים' במשמעות, למרות שדרכיהם נבדלות זו מזו, והפעול שלו /20/ 'מושם', וכבר הובא לעיל השווה לו בסימן 'הבא'.<sup>68</sup>

[2ב] דרך שנייה גם כן משתי אותיות<sup>69</sup>

'המק' – ציווי, / והעבר 'נמק', ואין הוא ממה שיש לו / פעול, והקש לפיו על הדומים לו. דרך שלישית גם כן משתי / אותיות<sup>70</sup>

'הכון' – ציווי, והעבר 'נכון'. והפועל גם כן /5/ 'נכון', ואין לו פעול, והקש לפיו על משקליו.

דרך רביעית גם כן משתי אותיות<sup>71</sup>

'הבוק' – ציווי, והעבר 'נבוק'. והפועל גם כן /5/ 'נבוק', יחיד מן 'נבוכים הם' (שמ' יד, ג), ואין לו / פעול, והקש לפיו על משקליו.<sup>72</sup> 'שיר'

והוא כולל / סוג אחד מן הדרכים מבעלי הוי"ו<sup>73</sup>

'הנדע' – ציווי, שתחילתו /10/ כמו תחילת הסימן, והעבר 'נודע', תחילתו כמו / סופו. והשם גם כן כמו העבר, כוונתי שם / הפועל.<sup>74</sup> ואין לו פעול, והקש לפיו על משקליו. /

ודע, כי נשארו בנוסף למה שהובא כמה דרכים / שונות, ואין הן ממה ששונה תחילת הציווי בהן מתחילת /15/ העבר, כך שייקבע להן סימן כמו אחד הסימנים / שהובאו לעיל, אלא תחילת הציווי בהן ותחילת העבר – שוות. והן<sup>75</sup> נחלקות לקבוצות, מהן מה שהוא אינו יוצא,<sup>76</sup> ואין לציווי ממנו עבר מאותו הציווי ולא / שם פועל,<sup>77</sup> כגון 'שב' ומשקליו ו'דע'

66. 'שים' – השורש 'שם'.

67. גם מובאה זו מובאת כדוגמה לזהות צורות העבר והבינוני במקום שנזכר לעיל, הערה 65.

68. דיון ב'דרך' זו, ראה במבוא, סעיף ג', מס' 2.

69. 'המק' – השורש 'מק'.

70. 'הכון' – השורש 'כן'.

71. 'הבוק' – השורש 'בך'.

72. על 'דרך' זו, ראה דיון במבוא, סעיף ג', מס' 3.

73. 'מבעלי הוי"ו' – במקור 'מן דואת אלואו' – כתוב במאונך בשוליים הימניים של כתב היד. הכוונה, שהוי"ו אינה שורשית.

74. קביעה מוזרה, שכן הבינוני הוא בקמץ. ראה במבוא, סעיף ג', מס' 4.

75. ב'הן' הרמיזה היא לא רק לפעלים שבהם הציווי והעבר פותחים באותה תנועה, אלא לכלל הפעלים שאי אפשר, לדעתו, לתת בהם סימנים.

76. ראה לעיל, הערה 17.

77. ראה להלן, ב'העתקת הקטעים' מתוך 'מאור העין', שער ב'.

ומשקליו, ומאחר /20/ שזאת דרכו, אין כל דרך לקבוע לו סימן.<sup>78</sup> ומהן מה ש...

### העתקת הקטעים מתוך 'מאור העין'

העתקת הקטעים היא מתוך כתב־העת הרוסי, כפי שפורסמו בזיסלין 2, עמ' 27–31. זיסלין העתיק מארבעה דפים, לפי הסדר: 21א, 21ב, 2א, 17א, 17ב, 18א. בהעתקתו סימון השורות של כתב־היד אינו עקיב: כל שורה חמישית או עשירית. בהעתקה להלן הודפס החומר בצורה שוטפת, והועמד לפי הפרקים ('השערים') והסעיפים. סימון השערים באותיות וכן סימני הפיסוק והניקוד נוספו על ידי.

### א. שער חלוק האותיות על דרך אחר

האותיות יחלקו על ארבעה חלקים:

הא' 'עָקַר',<sup>79</sup> ומשפטו: אם יצא מהלשון,<sup>80</sup> ישחת הלשון ההוא, כמ' 'שָׁמַר': אם יסור מהשלשה אחד, ישחת לשון 'שְׁמִירָה' ודמותו.<sup>81</sup> והשני 'נִעְבַּד', והוא אשר יעמוד בכל הדרך וישרת בו, כמ' יעמוד ה'עָקַר',<sup>82</sup> אבל אם יסור, לא ישחת הלשון אלא ישחת הטעם בלבד, כמ' 'לֹקַח', 'נוֹסֵעַ', 'יֹדֵעַ': אם יסור אות למ"ד מן 'לֹקַח' ונו"ן מן 'נוֹסֵעַ' ויו"ד מן 'יֹדֵעַ', לא ישחת הלשון ההוא אלא הטעם, ועל זה 'העבידוהו' בלשון.<sup>83</sup>

והשלישי 'בְּנוּי', ומשפטו: אם יסור, ישחת הטעם ולא ישחת הלשון, אבל לא ישחת בכל הדרך, כמו 'מְגִדִיל', 'מְשַׁחֵת' ודמ'.<sup>84</sup> והרביעי 'רוֹכֵב', ומשפטו: אם יסור, לא ישחת הלשון ולא הטעם, כמ' 'בְּאֲרָץ': אם יסור אות ב"ת, השם נודע. ועל כן, כל אות אש' תסיר אותו וישאר אחריו דבור נודע, תדע, כי

78. דיון מקיף במקרים, ששני המחברים טוענים, כי אי אפשר לתת בהם סימנים, ראה במבוא, סעיף א', בסופו.

79. = אות שורשית (תרגום של 'אצל').

80. = אם תישמט מן המלה.

81. 'דמותו' = צורתו? נראה יותר, לפי שלושת הסוגים הבאים, שבהם 'לשון' עומדת מול 'טעם', כי 'דמותו' כאן במשמעות 'טעמו', כלומר, משמעותו.

82. הניסוח קשה, אך ברור שהכוונה: בכל מקום, שאות כזאת נמצאת בו, היא מתפקדת כמו אות שורשית.

83. כלומר, הלמ"ד, הנו"ן, והיו"ד ב'לֹקַח', 'נוֹסֵעַ' ו'יֹדֵעַ' מתנהגות כמו אות שורשית, אך אם הן נשמטות, 'נשחתת' המשמעות ולא השורש (כי הוא בהתאמה 'קח', 'סע' ו'דע'). לפי תחילת שער ג' גם הה"א ב'הִלֵךְ' הוא 'נעבד'. 'נעבד' – תרגום של 'מסתעמל' (= שמשתמשים בו)?

84. כלומר, מבחינים בה אותה הבחנה שבסוג הקודם – אם יסור ישחת הטעם ולא ישחת הלשון – אלא שבסוג זה, אם יסור, 'לא ישחת בכל דרך'. לפי הדוגמאות כאן – 'מגדיל' ו'משחית' – ולפי הסבריו בסוף שער ג' להלן, כוונתו לתחיליות הבניינים והבינוניים, וכן הה"א בגזרת ל"י. (ראה להלן בשער ג', הסוגים השלישי, הרביעי והחמישי). אשר ל'אבל לא ישחת בכל הדרך' –

הוא אות 'רוכב', וזה כמ' 'מדבר': אם תסיר אות מ"ם, ישאר 'דבר' צווי, והדומ' לו.<sup>85</sup>

ב. שער הצויים אשר אין להם עבר

דע, כי יש בלשון צויים, לא מצאנו להם עבר, כמ' 'קח', 'תן', 'גש', 'קחה', 'רדה', 'שבה' ודומ'. דע, כי זה השער יקרב,<sup>86</sup> כי בעלי הלשון<sup>87</sup> לא נתנו לו עבר, על כן תראה אותם, אם יחפצו ויעשו לאלו הלשונות עבר ועושה<sup>88</sup> ועשוי,<sup>89</sup> יוסיפו על כל לשון אות, והוא אש' נקרא שמו 'נעבד'.<sup>90</sup> וטעם זה, כי יעבדו<sup>91</sup> בו כל השירות.<sup>92</sup> הלא תראה, איך 'העבידו' על 'קח' אות למ"ד, ואמרו 'לקח', 'לוקח', 'לקוח', וכן 'העבידו' עם 'תן' אות נו"ן, ואמרו 'נתון', 'נתן', 'נותן', 'נתון', וכן 'העבידו' עם 'רד' אות יו"ד, ואמרו 'ירד'...

ג. שער הצויים ואיך הם בשפת הקדש

דע, כי על שתי(!) חלקים יהיה הצווי: החלק הא' תמצא לו עבר, והחלק הב' לא תמצא לו עבר. והחלק אש' אין לו עבר הוא 'קח', 'גש', 'תן', 'לך' ודמ'.<sup>93</sup> והחלק אש' יהיה לו עבר יחלק על ששה חלקי:  
הא' – ציווי, לא תוסיף עליו לא בתחלה ולא תוסיף לא בראש העבר ולא בראש העושה, כמ' 'שמור', 'שמר', 'שומר', וכמ' 'שוב', 'שב', 'שב' ודמ'.<sup>94</sup>  
והשני – ציווי, לא תוסיף עליו לא בראש ולא בסוף, ותוסיף בראש העושה ולמעלה,<sup>95</sup> כמ' 'פרך', 'פרך', 'מכרך'; 'דבר', 'דבר', 'מדבר' ודמ'.

- הכוונה, כנראה, שיש מקרים שבהם אחרי ההשמטה נשארת מלה בעלת משמעות, כגון 'הראה' – 'ראה', 'מספר' – 'ספר', 'בנוי' – תרגום של 'מבני' (= בנוי).
85. הכוונה ל'נוספות' שאינן מתרכבות עם השורש – אותיות השימוש מש"ה וכל"ב. 'רוכב' – תרגום של 'מרכב' (= מורכב)?
86. = קרוב לשכל, מתקבל על הדעת (בהשפעת 'קריב' בערבית).
87. = דוברי העברית, אנשי המקרא.
88. = בינוני פועל.
89. = בינוני פעול.
90. ראה לעיל, הערה 83.
91. בנדפס אצל זיסלין: יעברו.
92. הכוונה: הן משמשות בכל השימוש (של אות השורש), כלומר, מתפקדות כשורשיות, וראה לעיל, הערה 82.
93. ראה לעיל, שער ב'.
94. אין תוספת בראש הציווי, העבר והבינוני הפועל.
95. 'ולמעלה' – ובהמשך (?), כלומר, כבינוני הפעול (?).

והשלישי – ציווי, תוסיף בסופו<sup>96</sup> ולא תוסיף בראשו, כמ' 'בנה', ולא תוסיף בראש העושה.

והרביעי – ציווי, תוסיף בסופו ולא תוסיף בראשו, ותוסיף בראש העושה ולמעלה: 'גלה', 'גלה', 'מגלה'.<sup>97</sup>

והה' – ציווי, תוסיף בראשו ובסופו... 'הגלה', 'השקה' ודמ'.<sup>98</sup>

והששי – ציווי, תוסיף בראשו ולא תוסיף בסופו, כמ' 'השב', 'הצל' ודמ'.<sup>99</sup> ודע, כי לא תוסיף לעולם על הצויים, אם בראש ואם בסוף, אלא אות ה"א מכל האותיות הנזכרים.<sup>100</sup> וכאש' תוסיף בראש הציווי אות ה"א, כן תוסיף<sup>101</sup> על עבר הציווי ההוא ועל העושה ועל העשוי, אם יהיה לו עשוי, ועל העתיד. ואם תוסיף על העבר, לא תוסיף אלא אם ה"א ואם נו"ן.<sup>102</sup> ואם תוסיף על העושה,<sup>103</sup> לא תוסיף אלא אם מ"ם ואם נו"ן.<sup>104</sup> ואם תוסיף על העשוי, לא תוסיף אלא מ"ם.<sup>105</sup> וכאשר היה אות ה"א בציווי 'בנוי', כן כלל כל האותיות הנוספות גם הם יהיו 'בנויים'.<sup>106</sup>

#### ד. שער נקוד הציווי והעבר

דע, כי יש צויים, יהיה בראשם נקוד, ויהיה עוד בראש העבר שלהם זולת נקוד הציווי, כמ' 'בָּרַךְ' – ציווי נקודו בראשו קמצה, והעבר שלו 'בָּרַךְ' – נקודו בראשו שתי נקודות,<sup>107</sup> וכמ' 'יָבַר', 'דָּבַר'<sup>108</sup> ודמ'.

ויש צויים, נקוד ראשם ונקוד העבר שלהם שוה בשוה, אבל סוף הציווי נקוד, ובסוף העבר שלו נקוד אחר, כמו 'הִתְהַלֵּךְ' – ציווי תחת ראשו נקדה מתחת, ותחת סופו צרי תחת אות למ"ד, והעבר שלו 'הִתְהַלֵּךְ' – תחת ראש העבר כאשר ראש הציווי נקדה מתחת, ותחת סוף העבר פתחה תחת אות למ"ד.

ויש צויים, נקוד ראשם וסופם כנקוד ראש העבר שלהם וסופו, כמו 'הִתְגַּלַּע' ודמותם.

96. לפי שיטת 'האותיות היציבות' השורש של 'בנה' הוא 'בן', כלומר, ה"א 'נוספת'.
97. ה"א של ל"י – נוספת.
98. הנוספות הן ה"א ההפעיל והה"א של ל"י.
99. הנוספת – ה"א של הפעיל.
100. בנדפס אצל זיסלין (בטעות): הזכרים.
101. אות, לאו דווקא ה"א.
102. ה"א: הפעיל; נו"ן: נפעל.
103. בנדפס אצל זיסלין (בטעות): העבר.
104. מ"ם: מפעל, מפעיל; נו"ן: נפעל.
105. מפעל, מפעיל.
106. ראה לעיל, שער א', הסוג השלישי.
107. ראה לעיל, הערה 48.
108. פתח לעומת חיריק.

וזה החלק האחרון, אשר אין בין הציווי והעבר חלוף<sup>109</sup> לא בראש ולא בסוף, לא יתכן היות להם סימן, למען כי הסימן לא יותן אלא במקום חלוף.<sup>110</sup> אבל הצוויים, אשר ראשם מתחלף<sup>111</sup> מראש העבר שלהם בנקוד, יש לו סימנים. וכן החלק האחרון, אשר ראשם וראש העבר שוה בשוה בנקוד, ובסוף התחלפו בנקודם, יש לו סימן במקום חלוף הנקוד.

ה. שער סימני הצוויים אשר נקוד ראש העבר מתחלף מנקוד ראש הצווי.

דע, כי מצאתי זה השער יחלק בנקודו על י"ב חלקים:  
הא' – מצאתי ראש הציווי קמצה, וראש העבר בצרי, כמ' 'השב', 'השיב', וכמ' 'פרף', 'פרף'. ראה, איך בראש הציווי הקמצה, ובראש העבר בצרי באות אשר בראש הציווי ואש' בראש העבר, והוא אות ה"א אשר בראש 'השב', ואות ה"א אשר בראש 'השיב', וכן אות ב"ת אש' בראש 'פרף'. ונתנו לאלה ב' המלכים אשר בראש הציווי ואש' בראש העבר מלה אחת, יש בה שני המלכים אשר קמצה ושני(!) נקודות, והוא סימן 'הבא'. על כן היה 'הבא' סימן: המלך הראשון אשר בראש 'הבא'<sup>112</sup> יהיה לעולם בראש הציווי, כמ' 'פרף', והמלך האחרון אשר בסוף 'הבא' יהיה לעולם בראש העבר, כמו 'פרף'.  
והב' – מצאתי ראש הציווי בפתחה, וראש העבר אשר לו הנקדה מתחת, כמ' 'הפה' – ציווי, תחת אות ה"א אשר בראשו פתחה, והעבר שלו 'הפה' – תחת אות ה"א אשר בראשו נקודה מתחת. ונתנו לשני המלכים האלה אשר בראש הציווי ואשר בראש העבר סימן, יתפוש שני המלכים, והוא סימן 'גני' – הפתחה לראש הציווי, והנקדה לראש העבר, כמ' 'דבר', 'דבר'; 'הצל', 'הציל' ודמ'.  
והג' – מצאתי ראש הציווי בשוא, כמ' 'שמור', וראש העבר בקמצה, כמ' 'שמר'. ונתנו סימן אלו שני הנקודים 'פרת', והיה לך מזה סימן: כל ציווי אשר תמצא תחת ראשו שוא, תדע, כי ראש העבר שלו בקמץ 'פרת',<sup>113</sup> וכן כל ציווי, יהיה<sup>114</sup> בראשו פתחה, יהיה תחת ראש העבר שלו נקודה מתחת, והסימן 'גני',<sup>115</sup> וכל ציווי, תמצא תחת ראשו קמץ, דע, כי תחת ראש העבר שלו בצרי ב'הבא'.<sup>116</sup>  
והרביעי – מצאתי ראש הציווי באו, כמ' 'שוב', 'קום', 'שב', 'קם' – ראש העבר בקמצא, והסימן לשני המלכים האלה 'שוּעל'.  
והה' – מצאתי ציווי בראשון נקודה ממעל, כמו 'סוב', והעבר שלו בפתחה – 'סב',

109. 'חלוף' – שוני (בהשפעת 'כ'לאף' הערבית).

110. ראה לעיל, סעיף א', בסופו.

111. 'מתחלף' – שונה (בהשפעת 'יכ'תלף' הערבית).

112. בנדפס אצל זיסלין (בטעות): הבית.

113. = בקמץ לפי הקמץ שבסימן 'פרת'.

114. = אשר יהיה (ציווי אינו מודע, ולכן אין כינוי זיקה, על-דרך הערבית).

115. = לפי הסימן 'גני'.

116. = צירה לפי הצירה של הסימן 'הבא'.

117. הקראים נהגו לכנות את השורוק 'או'.



'סִבְבִּי'.<sup>118</sup> ונתנו סימן לשני המלכים האלה 'כֹּנֶן'.  
 והו' – מצאתי ציווי בראשו מתחת נקודה, כמ' 'שִׁים', והעבר שלו קמצה, כמ' 'שָׁם', ונתנו  
 לשני המלכים האלה 'שִׁיָּה'.  
 והו' – מצאתי ציווי תחת ראשו נקודה מתחת, כמ' 'הִקְשֵׁ', והעבר שלו בנקודה ממעל, כמ'  
 'נִקְשֵׁ' ונתנו לשני המלכים האלה סימן 'שִׁירו'.<sup>119</sup>  
 והח' – מצאתי ציווי בראשו שתי נקודות, כמ' 'הִבּוֹשׁ' מן 'יבּוֹשׁוּ רוֹדְפֵי' (יר' יז, יח),  
 ותחת ראש העבר קמצה, כמ' 'נְבוֹשׁ'. ונתתי לב' המלכים האלה סימן 'שְׁלָה'.  
 והט' – מצאתי ציווי בראשו פתחה, כמו 'הִחְזִיק', ובראש העבר שלו בסגול, כמו 'הִחְזִיק'.  
 ונתתי לב' המלכים האלה סימן 'מְכָה'.  
 והי' – מצאתי ציווי תחת ראשו בצרי, כמ' 'הִחְמַד', ותחת ראש העבר בסגול, כמו  
 'נְחַמַּד'. ונתתי לב' המלכים סימן 'אָבָה'.  
 והי"א – מצאתי ציווי תחת ראשו בצרי מתחת, כמ' 'הִרְאָה', ותחת ראש העבר נקודה  
 מתחת, כמו 'נִרְאָה', ונתתי לשני המלכים האלה סימן 'עֲלִי'.  
 והי"ב – מצאתי ציווי תחת ראשו בצרי, כמו 'הִעֲשָׂה', והעבר תחת ראשו פתחה,  
 כמו 'נִעֲשָׂה'. ונתתי לב' המלכים האלה סימן 'בִּרְךְ'.<sup>120</sup>  
 על כן היה מזה, כי זה השער אש' התחלף נקוד ראש הציווי וראש העבר לו שנים עשר  
 סימנים, והם: 'הִבָּא' 'גִּנִּי' 'פָּרַת' 'שׁוּעָל' 'כֹּנֶן' 'שִׁיָּה' 'שִׁירו' 'שְׁלָה' 'מְכָה' 'אָבָה' 'עֲלִי'  
 'בִּרְךְ'.

ו. שער סימני הצויים אשר לא יתחלפו בראש הציווי  
 ובראש העבר בנקוד והתחלפו בסוף הציווי והעבר בנקוד

דע, כי מצאתי זה השער יחלף בנקוד בסוף הציווי ובסוף העבר אל חמשה חלקים<sup>121</sup>:  
 הא' – מצאתי סוף הציווי בצרי, כמ' 'הִתְהַלֵּךְ', 'הִתְבָּרַךְ', וסוף העבר מצאתי בפתח –  
 'הִתְהַלֵּךְ', 'הִתְבָּרַךְ'. ונתנו לשני המלכים אשר תחת אות למ"ד ב'הִתְהַלֵּךְ' ו'הִתְבָּרַךְ' ואות  
 רי"ש ב'הִתְבָּרַךְ' ו'הִתְבָּרַךְ' סימן 'מְסִבִּי'.<sup>122</sup> וזה הסימן יהיה לך בכל דרך אשר המלה היא  
 משלוש אותיות ויותר.<sup>123</sup>

118. אולי כיוון לכך ש'סב' = 'סִבְבִּי' מכל מקום, אין במקרא 'סב' (עבר נסתר), ויש על-דרך  
 השלמים 'סִבְבִּי'.  
 119. עד כאן סימנים שאינם פרי המצאת המחבר; מכאן ואילך – חלק מן הסימנים הם משלו  
 ('ונתתי...'), וחלק משל אחרים ('ונתנו...').  
 120. ארבעת הסימנים האחרונים – ט' עד י"ב – מסמנים 'דרכים' שנוצרו בגלל השפעת העיצורים  
 הגרוניים או רי"ש, וראה במבוא, סעיף ג', מס' 6.  
 121. כפי הנראה, יש שגיאה בכתב-היד או בנדפס אצל זיסלין. המלה 'יחלף' מופיעה בנדפס אצלו  
 יחלף]. נראה לי, כי המשפט כולו צ"ל: 'דע כי מצאתי זה השער יתחלף בנקוד בסוף הציווי  
 ובסוף העבר ויחלק אל חמשה חלקים'.  
 122. רוב הצורות המובאות ב'דרך' זו אינן מצויות במקרא, וראה במבוא, סעיף ג', מס' 7.  
 123. המשפט כולו אינו נהיר. האם הכוונה לכל פועל בהתפעל?

והב' – מצאתי בסוף הציווי שתי נקודות, כמ' 'הבנה', ותחת סוף העבר קמצה – 'נבנה'. ונתנו לשני המלכים האלה אשר בסוף הציווי ובסוף העבר סימן 'עדה', וזה הסימן כלו בסוף הציווי ה"א.<sup>124</sup>

והג' – מצאתי תחת סוף המלה בצרי, כמ' 'הושב', ותחת סוף העבר נקודה, כמ' 'הושיב'. ונתנו לב' המלכים האלה אש' בסוף הציווי ובסוף העבר סימן 'עדי'.

והד' – מצאתי ציווי בסופו בסגול, כמ' 'השמר', והעבר שלו בסופו פתחה, כמ' 'נשמר'. ונתתי לב' המלכים האלה אשר בסוף הציווי ואשר בסוף העבר סימן 'בקע'.<sup>125</sup>

והה' – מצאתי ציווי בסופו בסגול, כמו 'הורד' מן 'ניורד כנהרות מים' (תה' עח, טז), תחת סוף העבר נקדה, כמ' 'הוריד'. ונתתי לב' המלכים האלה סימן 'פרי'.<sup>126</sup>

ועל כן זה השער יכליל(!) ה' סימנים, והם: 'מסב' 'עדה' 'עדי' 'בקע' 'פרי'. וכאש' זכרתי שני השערים על דרך כלל, אזכור עתה אותם על דרך באור.<sup>127</sup> ופתרון<sup>128</sup> השער הראשון אש' התחלף נקודו מנקוד עבר בראשם יש לו י"ב סימנים, כאשר פתרתי למעלה ב'הבא', 'גני', 'פרת' ושאר הסימנים.

ז. שער סימן הראשון מי"ב סימנים והוא סימן 'הבא' סימן הציווי והעבר

דע, כי זה סימן אשר יהיה הציווי בקמץ, וראש העבר בצרי. ומצאתי אותו על ששה דרכים<sup>129</sup>:

דרך ראשון בסימן 'הבא' מן שתי אותיות עקרות וה"א בראש הציווי: 'השיב' ציווי ביו"ד, והציווי לנקבה 'השיבי',<sup>130</sup> והציווי לזכרים 'השיבו', ראה כל הצווים(!) איך הם בראשם קמץ מזה הסימן, והעבר לזכר 'השיב', והעבר לנקבה 'השיבה'. והעבר לרבים 'השיבו', ראה כל העבר אשר לזה הסימן, איך הם בשתי נקודות בראשם. והעושה 'משיב', והעושים 'משיבים' והעושה 'משיבה', והעושות 'משיבות'. ועשוי לזכר 'מושב', והעשויים הזכרים 'מושבים', והעשויה הנקבה 'מושבה', והעשויות הנקבות 'מושבות'. והעתיד באותיות א"י'נ'ת': 'אשיב', 'ישיב', 'נשיב', 'תשיב'.

ודמ' 'השב': 'הכין' מן 'והכינו את אשר יביאו' (שמ' טז, ה), 'הקם' מן 'נהקימותי את פריתי', (בר' ו, יח) 'הפר' מן 'הפיר עצת גוים' (תה' לג, י), 'הסר' מן 'והסירה את שמלת שבך מעליה' (דב' כא, יג), וכיוצא בו.

124. כלומר, רק בגזרת ל"י נפעל: 'השנה' – 'נשנה', 'הקנה' – 'נקנה'. וראה במבוא, סעיף ג', מס' 8.

125. ראה במבוא סעיף ג', מס' 9.

126. ראה שם, שם, מס' 10.

127. בפירוט (תרגום של 'ביאן' הערבית).

128. ביאור, הסבר (תרגום של 'תפסיר' הערבית).

129. לפי אבן אלפרג' יש תחת סימן זה רק ארבע 'דרכים', ובעל 'מאור העין' הציג בדוגמאות להסברו, לעיל שער ה', רק שתי 'דרכים'.

130. ליתא בנדפס אצל זיסלין או בכתב-היד.

## רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים

- יהודה הדסי, ספר אשכל הכפר, מהדורת א' אפנדופולי, גוזלוו 1836.  
 S. L. Skoss, *The Hebrew-Arabic Dictionary of The Bible Known as Kitab Jāmi' Al-Alfāz (Agron) of Dawid Ben Abraham Al-Fāsī*, I-II, New-Haven 1936, 1945. אשכל הכפר  
ג'אמע אלאלפאט'
- E. Kautzch, *Gesenius' Hebrew Grammar*, Second English Edition, 1910, (Oxford 1966). גזניוס-קאוטש
- Kratkije Soobščenija Instituta Narodov Azii* 86 Moskva 1965, pp. 164-177. זיסלין 1
- Istorija, Kultura, jazyki narodov* Moskva 1970, pp. 17-31. זיסלין 2
- Palestinskiy Sbornik*, 7(70) 1962, pp. 178-184. כתאב אלכאפי, פועל  
כתאב חרוף אללין
- M. Jastrow, *The Weak and Jeminative Verbs in Hebrew by Abū Zakariyyā Yahyā Ibn Dāwud of Fez Known as Hayyūj*, Leiden 1897, pp. 1-219. כתאב אלעקוד
- H. Hirshfeld, 'An Unknown Grammatical Work by Abul-Faraj Harun', *JQR*, n. s., 13(1922-3), pp. 1-7. לקוטי קדמוניות
- ש' פינסקר, לקוטי קדמוניות, לקורות בני מקרא והליטעראטור שלהם, וינה 1860 (= ד"צ: ירושלים 1968). מחברת מנחם
- מחברת מנחם בן סרוק, מהדורת צ' פיליפאווסקי, לונדון ואדינבורג 1854. ספר אותיות הנוח
- ספר אותיות הנוח, ספרי דקדוק מראש המדקדקים ר' יהודה חיוג'... העתיקים ר' אברהם בן עזרא... מהדורת י"ל דוקעס, פרנפורט 1844, עמ' 1-143. ספר צחות, פיאור וחיסור
- א' הרכבי, 'דוגמא מספר צחות לשון עברית של הגאון רב סעדיה הנקרא גם כן י"ב חלקים', הגרן, ו (תרס"ח), עמ' 30-38. סקוז
- S. L. Skoss, *Saadia Gaon, The Earliest Hebrew Grammarian*, Philadelphia 1955. רסאלה
- ד' בקר, ה'רסאלה' של יהודה בן קורישי, תל-אביב תשמ"ד. תשובות דונש על מנחם
- A. Sáenz-Badillos, *Tešubot de Dunaš Ben Labrat*, Granada 1980.

גַּם יְדֵי תְשׁוּמָה עָלַי סְבִיעַ עֲתוּב מִן אֲתוּרָה  
תְּעִירָה אֵלַי מִן חֶרֶף וְהַחֲמִי אֵעִלַּי  
הִבֵּה אֲנִי אֵל מְלוֹכָה לִפְתָּחַהּ כִּתְלֵ אֵל מְלוֹךְ אֲשֶׁר לֹא אֲנִי  
וְגַם עֵינַי מִפְּנֵי הַבָּהּ בְּנִקְסֵה כִּסְפִי אֲנִי מְלוֹכְדָה וְהַסְמֵךְ  
פָּנָי מִפְּנֵי כִסֵּה כִּי הִנֵּחַ אֶת כִּסְפִי וְלֹא נִסְעַל מִכֶּה  
כִּי הִסְבֵּה אֶעֱרֵךְ חֶפְזִי וְקִסְעָלִיהָ מִנֵּה שְׂאֵבֹהָ  
בְּעִירָה וְהֵאן מִן חֶרֶף אֲנִי לֹא יָדָע הֵיכֵל אֲמַר  
וְאֲנִי הֵיכֵל וְלֹא אֲנִי כִּי מִיָּהּ עֵצָה וְלֹא מִפֶּה  
מִיָּהּ לֵךְ מִיָּהּ מִשְׁרֵטָה וְקִסְעָלִיהָ נְבוֹאֲמִירָה  
תִּעֲרֹחַתָּהּ מִקְדָּשִׁי אֲנִי לֹא יָדָע עֵינַי  
תִּרְתִּיב מִתְּקִדָּה עֵת אֲמַר וְלֹא אֲנִי  
עֵת וְלֹא אֲנִי מִפְּנֵי כִי נִשְׁחָה אֲתָם וְלֹא מִפֶּה  
מִיָּהּ הַ מְתִיל מִיָּהּ עַל חֶרֶף וְקִסְעָלִיהָ אֲבִיחָה  
וְעִירָה רִאשִׁית מִן חֶרֶף אֲנִי לֹא יָדָע עֵינַי  
הֵאן וְהַחֲמִי הֵאן הֵאן הֵאן אֲנִי לֹא יָדָע עֵינַי  
חֲרָה וְאֲנִי לֹא יָדָע עֵינַי בְּנִקְסֵה אֲנִי לֹא יָדָע עֵינַי  
מִדָּה כְּקוֹלָה אֲשֶׁר אֲנִי מִדָּה אֲתוּרָה וְלֹא מִפֶּה מִדָּה  
כִּתְלֵ אֲתוּרָה מִן חֶרֶף לֹא יָדָע עֵינַי אֲתוּרָה  
תְּעִירָה כִּי מִן חֶרֶף חֶרֶף אֲנִי לֹא יָדָע עֵינַי  
דָּבָר אֲמַר וְלֹא אֲנִי דָּבָר חֶרֶף וְלֹא מִפֶּה כְּקוֹלָה

והוא שיש להם  
 קצת משהו...  
 אבל לא יודעים  
 מה זה...  
 זהו...

עתה...  
 שני...  
 מה...  
 מה...  
 מה...  
 מה...  
 מה...

עלוה כק שלוח אף קשה : וקסי כלי חסד מסג גרי נסראתיה  
שועל והי תשתמל עלי ערב השחוד בין  
אמסיך בחר פין אעלין שוב אצור אולה  
מתל אול לעלאמה ולמאני מעה שוב אולה מתל אבי  
לעלאמה ואסם אפאעל מעה שוב במתל לעבר כק  
הע שוב שבות ולי סרו מת עי פיג מעה מסעל וקס  
עלי אהאנה סין והי תשתמל עלי ירבאחד  
כק אפיערם בחרין אמלין סב אצור אולה  
במתל אול לעלאמה סב עבר סין חב מעדך אולה  
מתל אצור לעלאמה ולמאעל מעה במתל לעבר  
צרי ועל קיל רכב ואנו דיל תיא וליס סמא לה  
ממעל וקס עלי מעה מעה  
שינה והי תשתמל עלי ארבעה ירחב כק  
אחצרוף : תעריף אול כק דילך בחריץ  
שים אבי אולה במתל אול לעלאמה ולמאני מעה  
אולה במתל אצור לעלאמה ולמאעל מעה במתל אמאני  
כק חנה אצור שם את יד העולם ולע יג מעה פיי לעבראני  
ממעל אצור כק חדיא אמעריף בל מקרשעם לחמהו  
במתל שים פיי למען חסן אכרוף תערי פתנסא מופיעל  
כושם וקד תקדים נוחה פועל אמה רבא

הפירוש החדש על הפסוק ויהי ערב ויהי בקר  
משמע שבת אחת ויהי ערב ויהי בקר  
כמה פעמים ויהי ערב ויהי בקר  
אז יבין כי זהו שבת אחת  
וכן יהי ערב ויהי בקר  
הענין כי זהו שבת אחת  
ויהי ערב ויהי בקר  
הענין כי זהו שבת אחת  
וכן יהי ערב ויהי בקר  
הענין כי זהו שבת אחת  
וכן יהי ערב ויהי בקר  
הענין כי זהו שבת אחת  
וכן יהי ערב ויהי בקר  
הענין כי זהו שבת אחת  
וכן יהי ערב ויהי בקר